

**ДЕРЖАВНА СЛУЖБА СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ,
ОБЛІКУ ТА АУДИТУ**

**КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ ТА МЕНЕДЖМЕНТУ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЛЬНОСТІ**

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з навчальної дисципліни

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Київ
2022 рік

Опорний конспект лекцій з дисципліни «Національна економіка» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня» / Укладач Т. С. Луньова. Київ: НАСООА, 2022. 62 с.

Укладач: Луньова Т. С., доцент кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, к.е.н.

Рецензенти: к.е.н., доц. Голубова Г. В., доцент кафедри статистики та математичних методів в економіці;

к.е.н., доц. Залюбовська С. С., доцент кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності.

Затверджено на засіданні кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності

Протокол від «30» серпня 2022 року № 1

Схвалено Вченою радою фінансово-економічного факультету НАСООА

Протокол від «31» серпня 2022 року № 1

ЗМІСТ

Передмова	4
<i>Тема 1.</i> Національна економіка: загальне та особливе	5
<i>Тема 2.</i> Економічні теорії та базисні інститути національної економіки	10
<i>Тема 3.</i> Основні моделі національної економіки	15
<i>Тема 4.</i> Структура національної економіки та структурна політика держави	20
<i>Тема 5.</i> Регіональні аспекти розвитку національної економіки	25
<i>Тема 6.</i> Програмування та прогнозування національної економіки . .	30
<i>Тема 7.</i> Національне багатство та система потенціалів національної економіки	35
<i>Тема 8.</i> Господарський комплекс України, регіональні особливості його розвитку і розміщення	40
<i>Тема 9.</i> Національна економіка та економічна безпека	45
<i>Тема 10.</i> Політика економічного зростання в національній економіці .	49
<i>Тема 11.</i> Інтеграція національної економіки у світове господарство . .	53
<i>Тема 12.</i> Державне регулювання національної економіки	57
Список рекомендованої літератури	61

ПЕРЕДМОВА

Мета викладання навчальної дисципліни – вивчення закономірностей та особливостей функціонування національної економіки порівняно з економіками інших країн; формування у майбутніх фахівців системи економічних знань про механізми функціонування національної економіки; формування у студентів теоретико-методичних знань і практичних навиків з питань регіонального розвитку економіки.

Завдання вивчення навчальної дисципліни: розкриття загального та особливого в національній економічній системі; дослідження впливу інституціональних чинників на специфіку економічного розвитку; оволодіння знаннями і методами історичного аналізу економічних процесів; вивчення теоретичних основ та ресурсних передумов розміщення продуктивних сил, формування і розвитку міжгалузевих комплексів, міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків; опанування методами, що використовуються при аналізі розвитку економіки регіонів та обґрунтуванні територіальної організації виробництва; формування комплексного, просторового сприйняття економіки з позиції активізації людського фактора, необхідності врахування досягнень науково-технічного прогресу у вирішенні соціально-економічних проблем; вивчення функціональної ролі держави в управлінні економікою та шляхів удосконалення державної регіональної політики; формування сучасного економічного мислення та світогляду студентів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: структуру національної економіки із різними ієрархічними підсистемами; теорії та моделі економічного розвитку; інструментарій економічного регулювання з боку держави; методи соціально-економічного прогнозування та принципи макроекономічного програмування; сучасний стан проблем та перспектив регіонального розвитку господарства регіонів та економічних районів; сутність, завдання, принципи та механізм реалізації державної регіональної економічної політики; зовнішні зв'язки національної економіки;

вміти: аналізувати структуру національної економіки за різними критеріями; аналізувати основні фактори, що впливають на стан економіки; виявляти конкурентні переваги та слабкості, притаманні національній економіці та економіці регіонів країни; характеризувати зміну ефективності всієї національної економіки та економіки регіонів; характеризувати тенденції зовнішньоекономічної діяльності та економічної безпеки країни; досліджувати тенденції розвитку національної економіки та економіки кожного регіону за допомогою інструментарію макроекономічного аналізу; робити обґрунтовані висновки щодо стану економіки країни, резервів та перспектив її розвитку.

Тема 1. Національна економіка: загальне та особливе

План лекції:

1. Національна економіка як система, її властивості
2. Цілі національної економіки та умови їх досягнення
3. Характеристика основних суб'єктів національної економіки
4. Види зв'язків між компонентами та елементами національної економіки
5. Предмет, завдання і методи навчальної дисципліни «Національна економіка»

Рекомендована література:

Базова: [4-5]

Допоміжна: [3, 8]

Інформаційні ресурси: [1-4]

Національна економіка як система, її властивості. *Національна економіка* – це економічна система або сукупність ресурсів та економічних суб'єктів, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою в сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ.

Національна економіка - це структурно і організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, якій властива відповідна пропорційність, взаємозумовленість розміщення на території, обмеженій державними кордонами. Національна економіка являє собою взаємозв'язок умов виробництва та його результатів і формується як єдиний господарський організм із взаємопов'язаними внутрішніми процесами. Вона є продуктом певних історичних процесів і періодів, оскільки становлення її здійснюється досить тривалий час.

Для виникнення й розвитку національної економіки необхідні певні умови:

- поглиблення суспільного розподілу праці, який стимулює виникнення різних видів діяльності, спеціалізацію території;
- формування міцних централізованих держав, що з часом сприяє перетворенню народного господарства у національний комплекс, тобто на таке територіальне утворення, в якому всі компоненти економічного життя - галузі, окремі регіони, підприємства, заклади - функціонують як єдиний організм, що забезпечує матеріальні й духовні потреби суспільства.

Національна економіка як система має як *загальносистемні, так і особливі властивості*. До загальносистемних властивостей національної економіки можна віднести цілісність, ієрархічність та інтегративність.

Цілісність національної економіки проявляється в тому, що зміна структури, зв'язків і поведінки будь-якого економічного суб'єкта впливає на всі інші економічні суб'єкти та змінює систему в цілому. Вірним є і зворотне: будь-яка зміна національної економіки викликає перетворення структури, зв'язків і поведінки економічних суб'єктів.

Ієрархічність національної економіки означає, що вона включена підсистемою в систему більш високого порядку - світову економіку, а кожен її компонент також є системою.

Інтегративність національної економіки означає володіння властивостями, відсутніми в її компонентів. Тому перенесення на національну економіку властивостей одиничного господарства означає заперечення її соціального характеру. Звичайно, національна економіка може й повинна бути пояснена кооперативним ефектом, створеним дією її компонентів, але це не виключає володіння властивостями, відсутніми у підсистем, що входять до неї.

Особливими властивостями національної економіки є наступні:

- її підсистеми мають нечіткі межі: один і той же економічний суб'єкт може одночасно брати участь у різних процесах самоорганізації економіки, може бути елементом системи, що самоорганізується, і навколишнього середовища одночасно;

- самоорганізація національної економіки виникає з кооперації не тільки економічних суб'єктів нижчого рівня один з одним, але й з економічними інститутами, а також кооперації інститутів між собою;

- структура національної економіки нерідко схована за відносинами адміністративної підпорядкованості;

- національна економіка є динамічною системою;

- національна економіка - стохастична система, що не піддається точному й детальному прогнозу;

- національна економіка може бути як відкритою, так і закритою системою.

Цілі національної економіки та умови їх досягнення. Глобальна мета національної економіки - досягнення найбільш повного задоволення матеріальних і соціокультурних потреб людей, забезпечення всебічного розвитку особистості й суспільства.

Менш глобальні цілі, або цілі другого рівня, які забезпечують досягнення вищої мети, визначаються тими конкретними економічними проблемами, які встають перед кожною державою або кожною національною економікою. Нерідко сукупність цих цілей називають "магічним п'ятикутником", до якого входять:

- стійке економічне зростання національної економіки (причому як абсолютне, так і відносне);

- забезпечення повної зайнятості населення;

- стабілізація цін;

- бездефіцитний держбюджет;

- рівновага платіжного балансу.

Для того, щоб задовольнити вимоги розвитку національної економіки мають бути виконані такі умови:

1. Досягнення економічної незалежності. Однак міжнародний поділ праці робить національні економіки взаємозалежними, тобто у цих умовах економічна незалежність означає:

- можливість державного контролю національних ресурсів;
- одержання такого рівня ефективності виробництва і якості продукції, що забезпечить її конкурентоспроможність і дозволить брати участь у світовій торгівлі на належному рівні, коопераційних зв'язках, а також обміні новітніми науково-технічними результатами;

2. Досягнення стабільності й стійкості національної економіки. Це припускає захист власності у всіх її формах, створення надійних умов і гарантій для підприємницької активності, стримування факторів, здатних дестабілізувати ситуацію (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що може викликати соціальні потрясіння).

3. Здатність національної економіки до саморозвитку й прогресу, що особливо важливо в сучасному світі, який динамічно розвивається. Для цього необхідно створити сприятливий клімат для інвестицій і інновацій, модернізувати виробництво, підвищити професійний, освітній і загальнокультурний рівень працівників.

Характеристика основних суб'єктів національної економіки.
Суб'єктами національної економіки є домашні господарства, підприємства, фірми, підприємницька структура, держава. Всі вони вступають між собою в певні економічні відносини, що набувають форми вертикальних і горизонтальних зв'язків. Усі суб'єкти є економічно відособленими, зі своїми інтересами, однак їхня діяльність в національній економіці має підпорядковуватися загальнодержавним інтересам національної безпеки.

Становище суб'єктів господарювання в конкретній національній економіці і їхня роль в ній визначаються відносинами власності.

Першоелементом національної економіки є індивід у всій сукупності своїх соціальних зв'язків і відносин. Індивідуальна людська діяльність стає суспільною завдяки поділу праці. Людина як суб'єкт господарювання виконує не тільки функції працівника, виробника, споживача, власника й т.п., але й дві найважливіші функції.

По-перше, людина задає цілі суб'єктам господарювання, у які входить складовою частиною.

По-друге, як носій суспільних потреб вона об'єктивно задає кожній економічній системі - від фірми до національної економіки - її функцію - задоволення конкретних потреб, у тому числі пред'явлених у вигляді платоспроможного попиту. Індивіди в національній економіці групуються об'єднуються в *домашні господарства*.

Фірми. Фірма як компонент національної економіки являє собою самостійний суб'єкт господарювання, що володіє наступною системою ознак: вона є юридичною особою; використовує свої активи з метою одержання бажаних господарських результатів і виконання зобов'язань, поєднує ресурси й індивідів; полегшує кооперацію праці індивідів; уможлиблює узгодження систем їхніх потреб й інтересів. Фірма може бути організована не лише у виробничому секторі, а й у банківській сфері, страхуванні, сфері послуг.

Фірма виникає завдяки здійсненню системи поділу праці у відповідь на

потреби індивідів і суспільства. Фірма є відкритою системою, тобто одержує із середовища ресурси - на входах, - а на виходах виділяє в середовище готовий продукт або послугу.

Присвоєння фірмою ресурсів із середовища відбувається в основному через ринок. Розміщення ресурсів між різними способами їхнього використання визначається механізмом цін.

Функція фірми визначається суспільним поділом праці і полягає в задоволенні суспільних потреб у якому-небудь товарі або послугі.

Ціль фірми задається їй або колективом працівників, або власником, чи менеджерами (це залежить від форми власності). Найбільш значимими цілями фірм є задовільна (частіше) або максимальна маса чи норма прибутку; завоювання більшої частки галузевого ринку.

Держава як компонент національної економіки та суб'єкт господарювання:

- оформляє й підтримує цілісність національної економіки, установлюючи державні кордони й охороняючи їх за допомогою військової сили, мит і квот;

- підтримує баланс інтересів соціальних груп, а також покликана виступати представником колективного інтересу як нації в цілому, так і тих членів суспільства, реалізація інтересів яких ринком у силу тих або інших причин утруднена або неможлива (безробітні, непрацевдатні й т.д.);

- виробляє "правила гри" у сфері соціальних й економічних відносин, включаючи цивільне, кримінальне, податкове, антимонопольне законодавство й законодавство про захист прав споживачів і т.д;

- створює інститути, що полегшують кооперацію діяльності, а також здійснює нагляд і контроль за дотриманням "правил гри" і взаємних зобов'язань, взятих на себе її учасниками.

Види зв'язків між компонентами та елементами національної економіки. Компоненти й елементи економіки мають один з одним складну систему прямих і зворотних, безпосередніх й опосередкованих, функціональних і причинних зв'язків. Існує чотири головних види зв'язків елементів і компонентів національної економіки:

1. Бюрократичні зв'язки - мають регламентований, вертикальний характер, здійснюються між багатьма рівнями, засновані на примусі, підпорядкуванні й санкціях за його порушення, не завжди опосередковуються грошми.

2. Ринкові зв'язки носять горизонтальний характер, здійснюються між юридично рівноправними суб'єктами, одним із головних мотивів поведінки яких є прагнення до одержання прибутку, ґрунтуються на угоді між суб'єктами й звичайно опосередковуються за допомогою грошей.

3. Етичний вид зв'язку також має горизонтальний характер і здійснюється між рівноправними суб'єктами, але заснований або на очікуванні взаємної допомоги, або односторонньому альтруїзмі, може бути як опосередкованим, так і не опосередкованим грошми. Етичний зв'язок може бути довговічним, якщо закріплений традиціями, звичаями, а покладені в його

основі принципи зведені в ранг моральних норм.

4. Агресивний зв'язок носить вертикальний характер, здійснюючись за допомогою сили примуса, не регламентованої ні законом, ні мораллю, між тими, хто виявився сильніше, і тими, хто підкоряється цій силі як за допомогою, так і без посередництва грошей.

Найбільш універсальною формою зв'язку економічних суб'єктів як носіїв попиту та пропозиції і їх центральною сполучною ланкою виступає *ринок*. Виникнення ринку пов'язане з розвитком поділу праці.

Предмет, завдання і методи навчальної дисципліни «Національна економіка». *Предметом* вивчення навчальної дисципліни є механізм функціонування національної економіки, сукупність ресурсних, економічних, інституціональних та соціальних чинників, що визначають її відмітні риси, закономірності та принципи територіальної організації продуктивних сил у розрізі регіонів країни.

Основними завданнями вивчення навчальної дисципліни «Національна економіка» є:

- розкриття загального та особливого в національній економічній системі;
- дослідження впливу інституціональних чинників на специфіку економічного розвитку;
- оволодіння знаннями і методами історичного аналізу економічних процесів;
- вивчення теоретичних основ та ресурсних передумов розміщення продуктивних сил, формування і розвитку міжгалузевих комплексів, міжрегіональних і зовнішньоекономічних зв'язків;
- опанування методами, що використовуються при аналізі розвитку економіки регіонів та обґрунтуванні територіальної організації виробництва;
- вивчення функціональної ролі держави в управлінні економікою та шляхів удосконалення державної регіональної політики.

Основні *методи* вивчення навчальної дисципліни «Національна економіка» такі: цивілізаційний підхід; методи математичного моделювання; методи соціально-економічного прогнозування; економіко-статистичні методи; картографічний метод; балансний метод.

Запитання до теми:

1. Визначте сутність терміну «Національна економіка»
2. Назвіть основних суб'єктів національної економіки як економічної системи
3. Назвіть та охарактеризуйте чотири головних види зв'язків між елементами і компонентами національної економіки
4. Охарактеризуйте загальносистемні та особливі властивості національної економіки
5. Охарактеризуйте ринок як найбільш універсальну форму зв'язку економічних суб'єктів - носіїв попиту та пропозиції

Тема 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки

План лекції:

1. Теорії національної економіки
2. Характеристика німецької історичної школи як методологічної основи вивчення «національних систем»
3. Інститути національної економіки
4. Демократія і свобода як базові інститути національної економіки

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [1, 4]

Інформаційні ресурси: [2, 4-6]

Теорії національної економіки. Формування національних економік почалося ще за часів формування націй у структурі суспільства, а свого розквіту набуло з початком промислових революцій, на базі яких виникло масове виробництво з притаманною йому глибокою спеціалізацією і кооперацією праці.

Ще в трактатах та нормативних актах стародавніх мислителів можна натрапити на ідеї щодо обґрунтування та пояснення сутності економічних відносин між людьми (*"Кодекси царя Хаммурані", Вавилон*), шляхів формування багатства держави (*"Артхашастра", Індія*) та його справедливого розподілу між членами суспільства (*вчення Конфуція, Китай*), механізмів врегулювання господарських процесів (*"Зведення", Китай*), процесів та причин поділу праці в суспільстві (*вчення Аристотеля і Платона, Греція*).

Меркантилізм дещо відійшов від основних засад функціонування національної економіки як єдиної економічної макросистеми і зосередив увагу на питаннях зовнішніх взаємодій між економічними системами держав. І навіть у сфері зовнішніх відносин зосереджено увагу переважно на процесах обігу та накопичення грошових запасів, ведення зовнішньої торгівлі, оскільки джерелом багатства вважалися гроші в усіх їх видах.

Класична політична економія надала економічним теоріям та гіпотезам науковості. Вона мала два основні розгалуження: французьку школу (фізіократи) та англійську.

Фізіократи перемістили дослідження зі сфери зовнішнього обігу у сферу внутрішніх економічних проблем, явищ і процесів у державі. Так, Ф. Кене розробив першу "Економічну таблицю", яка була спробою кількісного макроекономічного аналізу натуральних та вартісних потоків матеріальних цінностей у національному господарстві країни.

Англійська політична економія досліджувала природу та структуру усіх сфер матеріального виробництва національної економіки в усіх його галузях. Класики дали перше науково обґрунтоване визначення процесу функціонування капіталістичної системи господарства на стадії вільної конкуренції, що в той час була притаманна більшості європейських держав;

обґрунтували принципи її розвитку - обмежене втручання держави в економічні процеси, що відбуваються в державі.

Першим комплексним вченням про національну економіку вважається *марксизм*. К. Маркс та його послідовники розглядали суть економічної системи суспільства в діалектичному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин (безпосереднє виробництво, обмін, розподіл і споживання), а економічну формацію - як спосіб їхнього вираження і постійної боротьби з метою подальшого поступального розвитку.

Історична школа сформувалася в економіці у ХІХ ст. в Німеччині. Саме вона ознаменувала зародження національної економіки як галузі знань та наукового напрямку в системі економічних наук. Основними представниками школи, що зробили значний внесок у дослідження теорії національної економіки, стали Ф. Ліст, Г. Шмоллер, В. Зомбарт, М. Вебер, В. Ойкен та ін. Представники історичної школи досить критично ставилися до суто теоретичних, абстрактних теорій та моделей класичної політичної економії. У дослідження економічних явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, вони внесли конкретизацію, динамічність аналізу, людський фактор, поєднання загального і особливого у становленні та розвитку окремих економік, а також методологію комплексного дослідження суспільної життєдіяльності.

Сучасна економічна думка характеризується неоднорідністю, наявністю значного кола напрямів, шкіл та теорій. Так, *неокласичний напрям* економічної науки, що виник у 70-ті роки ХХ ст., зосередив увагу на таких фундаментальних проблемах, як забезпечення макроекономічної стабільності держави без надмірного втручання останньої в господарське життя суспільства та активний розвиток підприємницької діяльності як гарантії конкурентоспроможності держави та її виробників.

Монетаризм відійшов від проблем мікроекономіки і зосередив увагу переважно на проблемах макроекономічного розвитку національного господарства, що, на думку представників цього напрямку, насамперед залежать від грошового обігу. Саме грошовий обіг, за цією теорією, є основою зростання ВВП, а його порушення - головною причиною інфляційних процесів та виникнення значних диспропорцій в економіці держави.

Предметом дослідження *кейнсіанців*, на противагу більшості економічних напрямів, є безпосередньо механізм функціонування національної економіки - вплив конкретних методів і форм регулювання економіки на її стан. Недоліком праць Дж. Кейнса є те, що він не надто широко акцентував увагу на причинно-наслідкових зв'язках, які наявні в національній господарській системі, а занадто надмірно простежував механізми її функціонування.

Найбільший внесок у розвиток національної економіки як наукового знання дали *неокласичний синтез* та *теорія інститутів*. Саме вони зорієтували економічну науку на розмежування загальних закономірностей і принципів розвитку економічних систем та виокремлення тих сутнісних рис, що відрізняють країни між собою за рівнем економічного розвитку.

Основними методологічними принципами неокласичного синтезу стали: прагнення досягати максимальної корисності від економічної діяльності з урахуванням особливостей розвитку економіки на мікро-, мезо- і макрорівнях в умовах обмеженості економічних ресурсів.

Характеристика німецької історичної школи як методологічної основи вивчення «національних систем». Методологічною основою вивчення «національних систем» є німецька історична школа. Її основним методологічним принципом був принцип історизму, відповідно до якого кожний народ має власний шлях соціально-економічного розвитку.

Німецькі економісти, заперечуючи існування «всезагальних та універсальних законів», пропонували досліджувати насамперед особливості національної соціально-економічної системи, а практичною їх метою було вироблення конкретних рекомендацій урядам у здійсненні національної політики. У рамках цього напряму економічної науки досліджувались такі головні питання: плінність та динамічність у розвитку різних економічних систем, причини змін у господарській діяльності та її мотивах, доцільність державного та громадського втручання в економічні процеси і явища, роль особистості у розвитку економіки країни.

На протигагу індивідуалізму класичної школи представники історичної школи висували поняття націй як єдиного господарюючого організму, економічні дії якого підпорядковуються не егоїстичним інтересам, а колективним завданням і цілям. Ці цілі й завдання в різних націй різні, а тому вивести єдині принципи й закони, застосовувані однаковою мірою до всіх, не видається можливим. Вивчаючи відмінності в економічному розвитку різних національних держав, німецький економічний історизм, пояснював ці відмінності впливом позаекономічних факторів. Культурні, соціальні і політичні фактори в їхній взаємодії з економічними факторами, визначають культурно-історичний тип господарства.

Попередниками історичної школи вважають Адама Мюллера й Фрідріха Ліста, представника прогресивних шарів національної буржуазії, який виклав свої ідеї в книзі "Національна система політекономії" (1841 р.), де відстоює право кожної нації на специфічний характер розвитку. На думку Ліста, кожна нація проходить у своєму розвитку ряд послідовних етапів. Різні країни перебувають на різних стадіях розвитку, а тому їх економіка не може підкорятися єдиним універсальним законам. Вчення Ф.Ліста одержало назву економічного націоналізму. Він розробив теорію національної економіки як органічної солідарності, підпорядкувавши економіку неекономічній спільності – народу.

Інститути національної економіки. *Інститути національної економіки* - це ключові елементи будь-якої економічної системи; механізми упорядкування економічних дій, що становлять сутнісну основу економічної системи суспільства.

Інститути можна розглядати як регулятори поведінки суспільства. Головна їх властивість - вони є інформаційними інструментами, які позбавляють від невизначеності (однак не ліквідуючи її повністю). Завдяки

інститутам будь-яка дія відносно інших людей не потребує досконалого обміркування, бо людина діє згідно з нормами, правилами, що існують у суспільному житті, незалежно від того, приймає їх кожний член суспільства або не приймає. Інститути дають можливість виконати цілеспрямовані дії, при цьому дії інших людей і організацій будуть більш передбаченими.

Теорія інститутів становить собою комплексне економічне вчення, об'єктами дослідження якого є такі інститути, як корпорація, держава, профспілки, ринок, психологічні, моральні та етичні (звичай, норми, навички, інстинкти тощо) чинники розвитку сучасної цивілізації та окремо взятих національних господарських систем. До інститутів національної економіки також відносять податки, грошову систему, доходи, планування, виробництво, обмін, розподіл, споживання тощо, оскільки вони виступають конкретними формами прояву базових економічних інститутів.

Демократія і свобода як базові інститути національної економіки. Особлива увага останнім часом як у країнах постіндустріального типу, так і в країнах з трансформаційною економікою, приділяється таким інституціям, як *демократія та свобода*. Вони є загальними інституціями сучасного громадянського суспільства, що визначають якісний рівень розвитку всіх його підсистем.

Демократія (грец. *demokratia* - народовладдя) - форма суспільної влади і держави, що ґрунтується на визнанні народу як джерела влади. Головними принципами демократії, що найбільш повно відображають її сутність як інституції громадянського суспільства, є: рівноправність усіх громадян, наділення їх соціальними, політичними, національними та іншими правами та свободами, що закріплюються в законі та традиціях, право на участь в управлінні державою і суспільством, підпорядкування меншості більшості.

Основою демократії в економічній підсистемі кожного суспільства, тобто національної економіки, є: *економічна демократія*, що означає реальну можливість і право реалізувати свої права власності (задеклароване і фактичне) працівника на свою робочу силу, на частку власності (колективної і державної) у формі певної кількості акцій та її реалізації через механізм привласнення економічного мінімуму дивідендів, або право на частку приватної власності, на управління власністю; право індивідів на власний розсуд обирати сферу діяльності тощо.

У контексті побудови демократичної національної економіки достатньо уваги повинно приділятися порядку та економічній свободі, що є конкретними формами прояву економічної демократії.

Економічний порядок - якісна характеристика стану соціально-економічної системи щодо морально-етичних і політичних норм.

Економічна свобода в найширшому значенні - це форми і варіанти економічної поведінки підприємств, сім'ї, окремих громадян у виборі сфери застосування своїх здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних і духовних благ. Основою економічної свободи є: плюралізм форм власності, зокрема існування приватної, колективної, державної, інтегрованої власності та їх різновидів; наявність політичної

свободи; досконале законодавство, зорієнтоване на права людини; економічний прогрес; відсутність значної кількості безробітних тощо.

Економічна свобода економічних суб'єктів (суб'єктів господарювання) - це право привласнювати об'єкти власності, обирати сфери прикладання своїх знань, здібностей у межах різних форм власності та організаційно-правових форм господарювання, а також способів придбання ресурсів, розподілу доходів, споживання благ. Великого значення при розвитку національної економіки набуває свобода вибору. *Свобода вибору* - це:

- по-перше, вибір кожною країною власної моделі соціально-економічного розвитку, а отже, типу економічної системи;

- по-друге, здатність власників різних видів ресурсів використовувати їх на власний розсуд у рамках існуючого законодавства, а власників робочої сили - здійснювати будь-який вид трудової діяльності, що відповідає їх можливостям, здібностям та інтересам, а також свободі вільного пересування в межах країни з метою пошуку кращого місця роботи та заробітної плати.

Розвиток демократичної національної економіки гальмує наявність значної бюрократизації суспільства. Тут слід розрізняти бюрократію як невід'ємний елемент ієрархічних систем будь-якого рівня та бюрократизм як крайню форму її прояву.

Бюрократія (франц. bureau - бюро, канцелярія, kratos - сила, влада, держава) - система економічного, соціального, політичного та адміністративного управління і регулювання, що ґрунтується на розмежуванні владних повноважень, їх відокремленні від волі окремих членів суспільства та їхніх груп з метою формування єдиного управлінського центру для координації усіх взаємозв'язків у системі суспільних відносин.

Бюрократизм - монополізація в корисливих цілях основних важелів влади та управління в руках працівників спеціалізованого апарату різноманітних економічних і спеціальних інститутів та організацій і орієнтація нижчих ланок апаратного управління і влади на формальне виконання наказів або імітацію їх виконання в разі виникнення ризику відповідальності.

Запитання до теми:

1. Назвіть базисні інститути національної економіки
2. Охарактеризуйте принципи німецької історичної школи
3. Сформулюйте роль та значення інститутів для національної економіки
4. Назвіть інституціональні елементи господарської системи на макрорівні
5. У чому полягає свобода вибору?
6. Охарактеризуйте сутність категорії «Економічна свобода»
7. Що означає термін «Економічна демократія»?

Тема 3. Основні моделі національної економіки

План лекції:

1. Причини існування різних моделей національних економік
2. Підходи до класифікації економічних систем
3. Основні риси ринкової економіки
4. Особливості командно-адміністративної економіки
5. Характерні риси та моделі змішаної економічної системи
6. Поняття перехідної економіки. Особливості моделі розвитку національної економіки України

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [9, 17]

Інформаційні ресурси: [1-2, 4-5, 7]

Причини існування різних моделей національних економік.

Розвиток національної економіки різних країн має як деякі загальні закономірності, так і певні особливості. Врахування історичних тенденцій формування моделей національних економічних систем є основою успішності економічних і політичних перетворень, які здійснюються в країні. Розуміння логіки розвитку різних моделей національних економічних систем важливе при розробці економічної політики, проведенні інституціональних перетворень, складанні різноманітних прогнозів їх майбутнього розвитку.

Виявленню особливостей, притаманних кожній з моделей, допомагає класифікація різних типів розвитку. *Різнманітність моделей національних економік* обумовлена наступними причинами:

1. Особливостями історичного розвитку різних країн.
2. Станом національної економіки.
3. Геополітичним положенням країни у світовій економічній системі.
4. Особливостями менталітету населення.
5. Різними видами і наслідками реформ, що проводились у країні.
6. Рівнем співвідношення ринку й державного регулювання економіки.

Підходи до класифікації економічних систем. З точки зору домінування техніко-економічних укладів у національній економіці країни розрізняють доіндустріальні, індустріальні й постіндустріальні (інформаційні) економіки.

Модель доіндустріальної економіки заснована на натуральному господарстві й ручній праці, тут відсутнє масове виробництво і домінує сільське господарство. Ця модель все ще характерна для деяких країн африканського континенту.

Модель індустріальної економіки формується в ситуації домінування сфер важкої промисловості та машинобудування в економіці країни. Цю модель економічно розвинені країни світу пройшли ще на початку ХХ ст., але вона є домінуючою для України і більшості пострадянських країн.

Модель постіндустріальної економіки характерна для економічно розвинених країн і охоплює лише 16 % населення світу. Її характерними рисами виступають: інтенсивний тип відтворення; високий рівень наукоємності виробництва; ресурсозберігаючий тип технічного прогресу; збільшення питомої ваги сфери нематеріального виробництва; збільшення ролі висококваліфікованої праці; зростання величини інвестицій в людський капітал; збільшення ролі соціального фактора в розвитку економіки.

За рівнем відкритості національних економік світовому ринку національні економічні системи можуть бути *відкритими й закритими*.

За способами регулювання господарчої діяльності розрізняють країни з *ринковою і неринковою* економікою.

До ринкових економічних систем відносять ринкову економіку вільної конкуренції, або чистий капіталізм (XIX ст.-перші десятиліття XX ст.) та сучасну ринкову економіку (друга половина XX ст.). Неринкові економічні системи поділяються на традиційну економічну систему, яка притаманна слаборозвинутим країнам, та адміністративно-командну систему.

За іншою класифікацією виділяють три типи економічних систем: ринкову, командно-адміністративну та змішану економіку.

Основні риси ринкової економіки. Як свідчить досвід, ринкова економічна система краще за інші пристосована для інтенсифікації виробництва, використання досягнень науково-технічного прогресу й, у кінцевому результаті, для найбільш повного задоволення потреб суспільства. Ця особливість ринкової системи зумовлена тими принципами, на яких базується її ефективне функціонування:

- приватна власність на матеріальні ресурси і вироблену продукцію;
- свобода вибору і підприємництва;
- особистий економічний інтерес, відповідно до якого діє кожний економічний суб'єкт і який є основною рушійною силою всієї економіки;
- конкуренція як суперництво між учасниками ринкового господарства стосовно кращих умов виробництва, купівлі та продажу товарів;
- господарські ризики: а) загальноекономічного характеру, які можливі внаслідок поточної господарської ситуації у країні та окремих галузях; б) політико-правового характеру, зумовлені діями уряду, міжнаціональними конфліктами, страйками тощо; в) виробничого характеру на рівні підприємств; г) комерційного характеру як результат зміни господарської кон'юнктури, цін, валютних курсів, інфляції тощо;
- ціноутворення як основний координаційний механізм економіки, через який реалізуються рішення покупців і продавців.

Переваги ринкової економіки:

- ефективний розподіл ресурсів на виробництво необхідних суспільству товарів і послуг, стихійне пристосування обсягів та структури виробництва до обсягів і структури суспільних потреб;
- у центрі уваги завжди знаходиться споживач, не існує виробництва задля виробництва;
- свобода вибору та дій як споживачів, так і підприємців, а також свобода

переміщення ресурсів по різних сферах і галузям, свобода ціноутворення;

- оптимальне використання досягнень науково-технічного прогресу з метою отримання прибутку. Наслідком є впровадження новітніх технологій, розробка нових товарів, підвищення їх якості;

- гнучкість та здатність пристосовуватися до умов, які постійно змінюються.

Недоліки ринкової економіки:

- є недостатньо стабільною системою, що знаходить свій прояв у нестійких темпах і циклічності економічного розвитку, неповній зайнятості, інфляції;

- не сприяє збереженню невідтворюваних ресурсів;

- не гарантує право на працю та дохід, не забезпечує його перерозподілу, відтворює суттєву нерівність;

- неминуче породжує монополію, що суттєво послабляє конкуренцію як рушійну силу ринкової системи;

- не має економічного механізму захисту навколишнього середовища.

Особливості командно-адміністративної економіки. Командно-адміністративна (планова) економіка є прямо протилежною ринковій. Ця модель економічної системи була втілена в колишньому СРСР і країнах соціалістичної співдружності. Командне господарство характеризується:

- одержавленою суспільною власністю практично на всі матеріальні ресурси;

- централізованим регулюванням економіки на основі державних директив і планів;

- централізованим розподілом матеріальних ресурсів між підприємствами;

- одержавленням робочої сили: централізованим вирішенням питань підготовки і використання працівників окремих професій на підприємствах, у регіонах;

- застосуванням примусових методів активізації працівників;

- централізованим регулюванням виробленого національного продукту, встановленням обов'язкових співвідношень і основних народногосподарських пропорцій;

- існуванням величезного бюрократичного апарату управління.

Переваги командно-адміністративної економіки:

- можливість швидкої концентрації сил на виконання пріоритетних напрямів діяльності;

- комплексний підхід до вирішення проблем;

- врахування можливостей безперервного перспективного та поточного планування;

- сполучення галузевого та територіальних підходів у плануванні;

- взаємозв'язок у планах соціальних і економічних аспектів розвитку суспільства;

- повна зайнятість працездатного населення;

- безплатність багатьох послуг у сферах охорони здоров'я, освіти,

культури, спорту.

Недоліки командно-адміністративної економіки:

- монополізація та бюрократизація економіки;
- централізована державна власність на всі види ресурсів;
- переважання адміністративних методів управління;
- відсутність вільних ринкових відносин;
- хронічний дефіцит різних ресурсів;
- диктат виробників над споживачами;
- сприятливі умови для формування та функціонування тіньової економіки.

Характерні риси та моделі змішаної економічної системи. Змішана економіка поєднує у собі різні форми власності й два механізми макроекономічного регулювання: ринковий і державний. Співвідношення між державним і ринковим регулюванням у різних країнах неоднакове. Трьома найтипівішими моделями змішаної економіки вчені називають: американську, японську та шведську.

Основу *американської моделі* становить система всілякого заохочення підприємництва, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення..

Для *японської моделі* змішаної економіки характерним є активне втручання держави в економіку для створення такого макросередовища, в якому прогресивні галузі зростають якнайшвидше. Японська модель базується на активному використанні національних традицій в менеджменті.

Характерною особливістю *шведської моделі* є її соціальна спрямованість на рівні державної політики. Шведська модель є своєрідним поєднанням ринкової економіки та соціалістичної ідеології, цю модель часто називають розподільчим соціалізмом. Основний принцип цієї моделі полягає в розмежуванні двох економічних функцій: створення багатства і його розподілу.

Поняття перехідної економіки. Особливості моделі розвитку національної економіки України. *Перехідна економіка* – це особливий стан економічної системи на етапі її становлення (від еволюції до зрілого врівноваженого стану) і реформування (від еволюції до нової економічної системи, до нового врівноваженого стану).

Зміст перехідної економіки виявляється в її основних *рисах*:

- несталість стану. Важливо знати, що вона може бути притаманною і зрілому стану економіки, але це несталість функціонування, коли зміни є засобом досягнення нової мети системи, забезпечення її врівноваженого стану;
- суперечливість. Елементами перехідної економіки можуть бути економічні форми, притаманні і старій, і новій системам; крім того, особливе місце належить перехідним формам, які є виявом трансформації систем. Саме перехідні форми, що в подальшому перетворюються на елементи нової системи, характеризують спрямованість перехідних процесів;
- альтернативний характер розвитку. Несталість, суперечливість обумовлюють певну варіантність перехідних процесів;

– історичність, яка виявляється у певній специфіці перехідних процесів у різних країнах, що пов'язано з їх соціально-політичними, економічними, національними, культурними та іншими особливостями.

Сучасна економіка України є перехідною економікою реформаторсько-еволюційного типу, в межах якої відбуваються перехідні процеси від неринкових до ринкових господарських форм. Особливості перехідного процесу в нашій країні обумовлені, насамперед: історією ринкових реформ в Україні; стартовими умовами перетворень в Україні; впливом сучасних тенденцій розвитку світового господарства.

Одним із елементів змісту перехідної економіки України стали кризові явища, успадковані від планової системи. Водночас необхідність одночасного вирішення різнопланових завдань: подолання кризи, забезпечення зростання виробництва, підвищення життєвого рівня населення, трансформація планової системи в ринкову, перспективний стратегічний розвиток суспільства обумовила складність перехідних процесів в Україні.

Хоча сучасна економіка України – це локальна перехідна економіка, але трансформаційні процеси у країні розгортаються за особливих історичних умов – *умов глобальних перехідних процесів*.

Глобальні перехідні процеси, а також загальні закономірності розвитку світового господарства (поглиблення суспільного розподілу праці, інтернаціоналізація обміну та виробництва) впливають на перехідну економіку України, зміст перехідних процесів, їх кінцеві орієнтири. Досвід ринкових перетворень у так званих постсоціалістичних країнах також враховує наша країна. Тому перехідна українська економіка постає як унікальне переплетіння локальних і глобальних тенденцій.

Запитання до теми:

1. Перерахуйте основні складові економічної системи
2. Охарактеризуйте підходи до класифікації економічних систем
3. Назвіть основні риси класичної ринкової економіки
4. Назвіть характерні риси моделі постіндустріальної економіки
5. Якими причинами обумовлена різноманітність моделей національних економік?
6. Чому більшість сучасних економічних систем є змішаними?
7. Назвіть основні елементи сучасної структури соціального ринкового господарства
8. Охарактеризуйте японську модель змішаної економіки
9. Назвіть особливості моделі розвитку національної економіки України

Тема 4. Структура національної економіки та структурна політика держави

План лекції:

1. Сутність структури економіки
2. Структурна політика держави
3. Структурні проблеми економіки України та пріоритети структурної політики

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [9-10]

Інформаційні ресурси: [2, 5, 7]

Сутність структури економіки. Економіка будь-якої країни є складною системою, тобто сукупністю якісно визначених елементів або підсистем, між якими існує закономірний зв'язок. Співвідношення, які відбивають взаємозв'язки та взаємозалежності між окремими частинами економіки в процесі її розвитку, характеризуються поняттям «структура економіки».

Вчені виділяють такі основні види структурних співвідношень на макроекономічному рівні: відтворювальні, соціальні, галузеві, регіональні, зовнішньоекономічні.

Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення: між виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання; між заміщенням використаних засобів виробництва та доданою вартістю; між споживанням і нагромадженням, між виробничими галузями та інфраструктурою.

Пропорція між заміщенням використаних засобів виробництва та доданою вартістю характеризує співвідношення вартості зношених основних засобів (амортизація) і вартості спожитих у виробництві інструментів та інвентарю та величини доданої вартості (чистої продукції) за рік. Пропорція між нагромадженням та споживанням виражає співвідношення частин чистої продукції, спрямовуваних на виробниче нагромадження та створення резервних фондів (у сумі вони становлять фонд нагромадження), і вартості матеріальних благ, використовуваних на особисте споживання працівниками та виробниче споживання підприємствами (у сумі вони становлять фонд споживання).

Співвідношення між споживанням та нагромадженням залежить від багатьох факторів, що з них головними є:

- величина доходів і податків;
- вартість факторів виробництва - матеріальних ресурсів, робочої сили, капіталу (рівня процентної ставки);
- обсяги нематеріальних активів (інформація, технології і т. п.);
- співвідношення між попитом і пропозицією;
- стабільність грошового обігу;

- стабільність політичної ситуації та законодавства;
- стан навколишнього природного середовища тощо.

Пропорція між споживанням і нагромадженням, з одного боку, визначає темпи економічного зростання, а з іншого - рівень споживчого попиту, можливості задоволення поточних потреб у межах національної економіки.

До відтворювальних пропорцій, що обумовлюють темпи структурних зрушень в економіці, відносять також пропорцію між галузями, які виробляють продукцію в матеріальній формі, та галузями, які забезпечують їх функціонування (інфраструктурою). Інфраструктура поділяється на дві групи: виробничу та невиробничу. До першої групи входять галузі, які безпосередньо обслуговують матеріальне виробництво: зв'язок, залізничний та автомобільний транспорт, шляхове господарство, енерго-, водо- та газопостачання, природоохоронні споруди тощо; до другої - галузі, які опосередковано пов'язані з виробництвом: загальна й професійна освіта, охорона здоров'я та ін.

Розвиток економіки, її ефективність безпосередньо залежать від стану та рівня розвитку інфраструктури. З іншого боку, розвиток інфраструктури потребує великих капітальних вкладень і, як правило, не дає швидкої віддачі. Однак скорочення інвестицій в інфраструктуру, що призводить до занепаду цієї сфери, негативно позначається на ефективності виробництва, темпах науково-технічного прогресу, якості продукції. Тому в більшості промислово розвинених країн світу динамічний розвиток інфраструктури є одним з головних напрямів державної інвестиційної політики.

Визначальна роль у структурній характеристиці економіки належить *галузевій структурі*. Характер галузевої структури економіки пов'язаний із сучасним станом суспільного поділу праці, тобто з процесами диференціації та інтеграції в структурних перетвореннях національного господарського комплексу на шляху від централізованої до ринкової економіки.

Основу галузевої структури сьогодні становлять макропропорції між секторами економіки, між групами галузей, що мають однакові економічні характеристики. Згідно із системою національних рахунків, рекомендованою ООН у 1993 році, економіка поділяється на п'ять секторів:

- нефінансові корпорації;
- фінансові корпорації;
- сектор загального державного управління;
- домашні господарства;
- некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

У складі нефінансового (виробничого) сектору виділяють три групи галузей:

- перша - галузі, пов'язані з видобуванням ресурсів;
- друга - галузі, зайняті переробкою цих ресурсів і виготовленням готової продукції;
- третя - сфера послуг у широкому розумінні, включаючи інформаційне обслуговування виробництва.

Науково-технічна революція породжує зміну співвідношень між

названими групами галузей. Вона зумовлює зменшення питомої ваги першої групи, а також зменшення, хоча й повільне частки другої групи. Водночас швидко зростає питома вага третьої групи, виникають різноманітні нові види послуг (інформаційних, науково-технічних, комунікаційних, фінансових тощо). Важливі структурні зміни відбуваються на рівні виробництв, які витрачають багато коштів на наукові дослідження (так звані наукомісткі виробництва).

Велике значення з погляду аналізу сучасних структурних зрушень має *регіональна структура* економіки. Ключовим моментом формування певних територіальних утворень різних рівнів є взаємодія економічних інтересів господарських систем і населення даної території, наявність корисних копалин і сировинної бази, природні умови, культура, традиції і т. п. На цій підставі формуються два типи регіональних систем: перший пов'язаний з розподілом економіки на економічні райони, територіальні виробничі комплекси, спеціальні економічні зони; другий - з адміністративно-територіальним поділом України: це економіка АР Крим, областей, районів.

Важливою характеристикою економічної системи є її *соціальна структура*. Соціальна структура відбиває розподіл народного господарства за формами власності, за організаційно-правовими формами підприємництва, за рівнем доходів певних верств населення.

Своєрідним дзеркалом стану економіки є *структура зовнішньої торгівлі*. Так, наприклад, для індустріально розвинених країн характерна висока питома вага експорту промислової продукції, особливо кінцевої, з високим технологічним рівнем, наукомісткою. В експорті більшості країн, що розвиваються, переважають сировина та матеріали.

Структурна політика держави. *Структурна політика держави* - це обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень, визначення комплексу заходів щодо підтримки розвитку тих елементів економічної системи, які забезпечують економічне зростання та вирішення актуальних соціальних проблем сьогодення. На практиці існує два типи структурної політики: пасивна й активна. У кінцевому підсумку, вони різняться між собою ступенем втручання держави в структурні зрушення.

Пасивна структурна політика полягає в тому, що держава створює правову базу для вільного переливання капіталу та праці з одних галузей в інші, але безпосередньо не втручається в інвестиційні процеси в окремих галузях. Структура змінюється внаслідок змін у нормах прибутку. Якщо в певній галузі попит перевищує пропозицію, то в цій галузі норма прибутку зростає проти інших галузей Капітал з інших галузей вилучається власниками і вкладається в галузі з підвищеною нормою прибутку. Виробництво товарів цієї галузі збільшується і пропозиція їх поступово починає перевищувати попит. При цьому норма прибутку в цій галузі спочатку знижується до середньої величини, а потім стає меншою за середню. Власники капіталів починають вилучати їх з цієї галузі і вкладати в іншу, де забезпечується норма прибутку не менша за середню.

Активна структурна політика полягає в тому, що держава широко

застосовує державні важелі для прискорення прогресивних структурних зрушень. Концепція активної структурної політики ґрунтується на чіткому визначенні найбільш ефективних напрямів структурної трансформації економіки, до яких можна віднести:

- зростання виробництва в галузях, які забезпечують значну частину експортної продукції;
- зростання виробництва в галузях, які здатні на внутрішньому ринку замінити імпорту продукцію. Перш за все це стосується галузей, які виробляють споживчі товари та продукти харчування;
- розвиток виробництва товарів, конкурентоспроможних на світовому ринку;
- підтримка виробництв, які впроваджують ресурсозберігаючі технології з метою скорочення попиту на дефіцитні для країни ресурси;
- зростання виробництва в галузях, які здатні підвищити науково-технічний рівень та якість продукції. Це стосується галузей із високотехнологічною та наукомісткою продукцією;
- скорочення виробництва в депресивних галузях.

Перелік основних напрямів державної структурної політики постійно змінюється залежно від актуальних завдань та умов розвитку економіки.

Держава може здійснювати структурну політику за допомогою методів прямого та непрямого регулювання.

До методів *прямого регулювання* належать: надання фінансової допомоги у вигляді інвестиційних надбавок, субсидій, дотацій, позичок на розвиток окремих галузей, виробництв, регіонів; використання системи державних замовлень і закупівель; методи індикативного планування тощо.

До методів *непрямого регулювання* належать: надання податкових і кредитних пільг із диференціацією за відповідними галузями та виробництвами, які визнані пріоритетними; здійснення політики прискореної амортизації, цінової та експортно-імпоротної політики, у тому числі встановлення різних імпортних та експортних тарифів тощо.

Структурні проблеми економіки України та пріоритети структурної політики. Структура економіки України формувалась у єдиному народногосподарському комплексі колишнього СРСР, і її оптимізація здійснювалась, виходячи із загальносоюзних інтересів. Це спричинило нагромадження певних структурних диспропорцій.

На момент отримання незалежності структура економіки України характеризувалась такими диспропорціями:

- втратою прогресивної соціальної орієнтованості, невідповідністю потребам людини. Питома вага предметів споживання у загальному обсязі продукції промисловості 1988 р. становила лише 33,1 %, тоді як у країнах із високорозвиненою ринковою економікою цей показник сягає 50- 60 %;
- порушенням оптимальних відтворювальних пропорцій, передусім переважним розвитком виробництва засобів виробництва (група «А») порівняно з виробництвом предметів споживання (група «Б»);
- різкою диференціацією технічного рівня виробництва у різних галузях,

а також на підприємствах однієї галузі, що є наслідком диспропорцій у сфері інвестування, розподілі матеріальних ресурсів, ціноутворенні, які панували в адміністративно-командній системі;

- ресурсомістким і переважно витратним характером виробництва, який знижує конкурентоспроможність товарів на світовому ринку;
- низькою «товарністю» кінцевої продукції, сировинною та напівфабрикатною спрямованістю експорту.

Дуже небезпечним явищем, з огляду на потреби розвитку людського капіталу країни, є зниження в структурі економічних потоків ролі науки та наукового обслуговування, а також культури та мистецтва.

Основними пріоритетами структурної політики України є наступні:

- проведення ревізії існуючих державних програм розвитку окремих видів діяльності, територій, інфраструктурних об'єктів з метою оцінки доцільності їх подальшої реалізації та наявності належного фінансового забезпечення, а також можливості залучення до програм іноземних інвесторів;
- аналіз ефективності системи галузевих пільг на предмет досягнення поставлених при їх запровадженні економічних та соціальних цілей;
- перехід від галузевих пріоритетів розвитку до підтримки певних напрямів, стадій та процесів поширення нових виробництв і технологій;
- визначення пріоритетів залучення іноземних інвестицій;
- внесення змін та доповнень до нормативно-правових актів та їх проектів у сферах, що регулюють інноваційну діяльність підприємств, шляхом конкретизації переліку об'єктів, які належать до інновацій, та умов надання податкових пільг по доходах від інноваційної діяльності;
- запровадження системи підтримки високотехнологічного експорту шляхом сприяння просуванню української продукції на зовнішній ринок, спрощення та прискорення процедури експортного контролю;
- проведення оцінки ефективності програм державної підтримки підприємництва і визначення причин, які блокують вихід економіки із тіні.

Запитання до теми:

1. Назвіть основні види структурних співвідношень на макроекономічному рівні
2. Від яких факторів залежить співвідношення між споживанням та нагромадженням в національній економіці?
3. В чому полягає зміст пасивної структурної політики держави?
4. Назвіть сектори національної економіки згідно системи національних рахунків
5. Назвіть основні диспропорції структури економіки України на момент отримання незалежності
6. Назвіть основні напрями державної структурної політики України

Тема 5. Регіональні аспекти розвитку національної економіки

План лекції:

1. Поняття регіону, економічного району та регіональної економіки
2. Закономірності та принципи регіонального розміщення продуктивних сил
3. Регіон в системі територіального поділу праці
4. Регіональна політика: зміст та основні завдання

Рекомендована література:

Базова: [1-3]

Допоміжна: [11, 16]

Інформаційні ресурси: [1-3, 7]

Поняття регіону, економічного району та регіональної економіки. В науці існує досить багато різноманітних визначень поняття “регіон”. *Регіон* – це територія, що за сукупністю своїх елементів відрізняється від інших територій та характеризується єдністю, взаємопов’язаністю складових і цілісністю. У такому формулюванні термін “регіон” є синонімом терміну “район”. Найважливіша характеристика регіону – його цілісність. Регіон представляє триєдність середовищ: природного, матеріального (створеного людиною) та соціального. Регіональна цілісність передбачає територіальну цілісність та неподільність.

Більш детальніша характеристика цього поняття така: “*Регіон* – це соціально-економічний організований простір із конкретною природно-географічною територією, з притаманним певним типом і характером виробництва, із специфічними історико-культурними і демографічними особливостями, з адміністративно-політичною територією розташування й певною межею регіону, із дією одного кола нормативно-правової бази”.

В Законі України «Про стимулювання розвитку регіонів» термін регіон означає територію Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя. Отже, регіонами в Україні прийнято вважати такі адміністративні одиниці країни, як області (24), АРК та два міста – Київ і Севастополь.

Крім адміністративно-територіального поділу країни існує поділ на економічні райони, що склалися історично або формуються в процесі розвитку продуктивних сил на основі суспільного поділу праці.

Економічний район – це економічно цілісна частина території країни, якій властиві такі ознаки, як спеціалізація і комплексність господарства. До 1991 року територія України була поділена на три економічних райони: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний і Південний. Колишнє економічне районування втратило своє практичне значення, виникла потреба в проведенні мезорайонування, яке б враховувало більшу кількість показників. На сьогодні в Україні виділяють дев’ять економічних районів:

1. Столичний (Київська, Чернігівська, Житомирська обл.),

2. Північно-Східний (Харківська, Полтавська, Сумська обл.),
3. Донецький (Донецька, Луганська обл.),
4. Придніпровський (Запорізька, Дніпропетровська обл.),
5. Центральний (Кіровоградська, Черкаська обл.),
6. Подільський (Вінницька, Хмельницька, Тернопільська обл.),
7. Карпатський (Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька обл.),
8. Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.),
9. Причорноморський (Одеська, Миколаївська, Херсонська обл., Автономна Республіка Крим).

На відміну від одиниць адміністративно-територіального поділу, соціально-економічні райони не мають органів управління. Регулювання економічних і соціальних процесів на їх території відбувається на основі реалізації програм соціально-економічного розвитку.

Регіональна економіка – це наука, предметом вивчення якої є особливості і закономірності розміщення продуктивних сил, а також розвиток соціально-економічних процесів за регіонами країни. Об'єкт дослідження науки – регіони країни.

Закономірності та принципи регіонального розміщення продуктивних сил. *Продуктивні сили* – це система суб'єктивних та об'єктивних елементів виробництва, в межах якої здійснюється перетворення речовин та сил природи з метою задоволення людських потреб. Ця система включає:

- 1) трудові ресурси (економічно активне населення);
- 2) засоби виробництва;
- 3) природні ресурси;
- 4) науку;
- 5) інформацію;
- 6) форми і методи організації виробництва та праці.

Розміщення продуктивних сил – це динамічний стан, що характеризує поділ продуктивних сил на території згідно з природними, соціальними та економічними умовами окремих регіонів і визначається особливостями територіального поділу праці, властивими даній соціально-економічній системі

Продуктивні сили розміщені на території країни чи регіону під впливом об'єктивних законів, закономірностей та суб'єктивних дій людини. Правильне врахування існуючих закономірностей дає можливість підвищити результативність виробничої діяльності людини.

Закономірності розміщення продуктивних сил виявляються у відношеннях між виробничою діяльністю людей і територією, на якій люди діють. Пізнання закономірностей дозволяє оптимально розмістити виробництво, ефективно провести господарську організацію території, керуючись принципами розміщення продуктивних сил.

Принципи розміщення продуктивних сил – це свідомо економічна політика, спрямована на максимальний вияв об'єктивних закономірностей

розміщення продуктивних сил.

Основними закономірностями розміщення продуктивних сил є:

- *закономірність ефективного розміщення продуктивних сил* - найбільший можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення об'єкта. Ця закономірність є найбільш загальною і частково об'єднує в собі положення інших закономірностей (раціонального розміщення, пропорційного та комплексного розміщення продуктивних сил);

- *закономірність раціонального розміщення продуктивних сил* проявляється в забезпеченні економії суспільної праці за рахунок наближення матеріаломістких, енергомістких, водомістких та працемістких галузей відповідно до джерел сировини, палива, енергії, води та районів зосередження трудових ресурсів. Це знижує витрати на транспортування продукції та сировини;

- *закономірність пропорційного розміщення продуктивних сил* передбачає встановлення певних територіальних пропорцій в структурі народногосподарського комплексу, рівнях економічного розвитку регіонів, обмеження надмірної концентрації промислових підприємств у великих містах. Реалізується ця закономірність через принцип збалансованості і пропорційності. За цим принципом після детального аналізу елементів територіальних пропорцій складаються регіональні міжгалузеві баланси, будується система оптимізаційних моделей розміщення виробництва;

- *закономірність комплексного розміщення продуктивних сил* впливає з економічного закону суспільного поділу праці або територіального поділу праці, враховуючи те, що мова йде про просторовий вияв закону. Ця закономірність виявляється у правильному поєднанні і взаємопов'язаному розвитку галузей на певній території, що найбільше відповідає природним, економічним, соціальним умовам регіону чи потребам міжрегіонального ринку. Однойменний принцип комплексності розміщення полягає у правильному визначенні спеціалізації кожного регіону з врахуванням територіального поділу праці;

- *закономірність економічної цілісності регіону*. Сутність географічної цілісності регіону полягає в органічній єдності природної, матеріальної (створеної людиною) та соціальної сфер. Сполучення вихідних умов регіону дає величезну кількість варіантів, тому на землі немає тотожних регіонів. Кожний такий регіон неповторний;

- *закономірність регіональної інтеграції господарства* – виокремлення регіонів через їх спеціалізацію вимагає налагодження тісних економічних зв'язків поміж ними.

Всі названі закономірності реалізуються через однойменні принципи розміщення продуктивних сил, які є основою регіональної політики держави.

Регіон в системі територіального поділу праці. Основою визначення спеціалізації регіону є ступінь його участі в територіальному поділі праці. Кожний регіон, перш ніж розробити концепцію розвитку в довколишньому просторі, оцінює власні економічні, демографічні, природні, територіальні можливості, шукає нішу в територіальному й міжнародному поділі праці,

визначає галузі спеціалізації як між внутрішніми територіями, так і щодо обміну товарами на світовому ринку.

Територіальний поділ праці (ТПП) – процес виробничої спеціалізації території, зумовлений посиленням міжрегіональної кооперації, обміном спеціалізованою продукцією та послугами.

Регіональний господарський комплекс складається, як правило, з трьох груп галузей: *спеціалізуючі, допоміжні та обслуговуючі*.

До спеціалізованих відносяться ті галузі господарства, які зосереджують свою діяльність на обмеженій території, можуть ефективно обслуговувати потреби не тільки свого, але й інших регіонів.

Ефективність спеціалізації регіону визначається через зіставлення ефекту виробництва продукції даної галузі в районі та загалом у країні. Можна порівняти, наприклад, виробництво продукції цієї галузі на душу населення в регіоні і в цілому по країні. Тоді ефективність спеціалізації виражається такою формулою:

$$E_{\text{спец}} = P_{\text{рег}} / P_{\text{кр}}; E_{\text{спец}} > 1 \quad (5.1)$$

де $P_{\text{рег}}$ – виробництво продукції на 1 особу населення в регіоні;

$P_{\text{кр}}$ – виробництво продукції на 1 особу населення в середньому по країні.

Приклад визначення регіонів, що спеціалізуються на виробництві певного виду продукції, показано в задачі 5.1.

Задача 5.1. Визначте регіони, які спеціалізуються на виробництві певного продукту, за наступними даними:

Регіон	Населення регіону, млн. осіб	Виробництво певного продукту, млн. т
1	2	3
А	40	35
Б	45	30
В	50	36
Г	35	15
В цілому по країні	170	120

Розв'язання. Визначаємо по кожному регіону та в цілому по країні виробництво продукту на 1 особу населення. Для цього дані колонки 3 ділимо на дані колонки 2. Отримаємо такі результати: в регіоні А виробництво продукту на 1 особу населення склало 0,88 т, в регіоні Б – 0,67 т, в регіоні В – 0,72 т, в регіоні Г – 0,43 т, а в цілому по країні цей показник дорівнює – 0,71 т. Таким чином регіонами, що спеціалізуються на виробництві цієї продукції є регіони А та В, тому що на 1 особу населення в них виробляється продукції більше, ніж в середньому по країні.

Регіональна політика: зміст та основні завдання. *Регіональна політика* – це свідомо розробка і впровадження доцільних заходів з економічної організації території регіону згідно із закономірностями

розміщення з метою оптимізації розміщення продуктивних сил по території країни, вирівнювання умов господарювання та життєдіяльності країни.

Регіональна політика також включає регламентацію взаємозв'язків між державою в цілому і регіонами, визначення прав і повноважень адміністративних одиниць, створення механізмів впливу центра на регіони і,

Регіональна політика складається з двох аспектів – політичного і економічного.

Політичний аспект включає розподіл повноважень між різними рівнями державної влади. З позицій поділу повноважень між органами державної влади, що діють на рівні країни в цілому і на рівні регіонів, виділяють дві ідеалтипові моделі територіально-державного будівництва – федералізм та унітаризм.

Економічний аспект складається з державного регулювання фінансових потоків між територіями і центром з метою підвищення ефективності регіональних економік, вирівнювання економічного розвитку регіонів.

До основних елементів регіональної політики відносять: економічну, інвестиційну, бюджетну, податкову, тарифну, інституціональну та соціальну політику.

Як система заходів державної підтримки регіональна політика охоплює різні напрямки діяльності, у тому числі:

- 1) аналіз і прогноз рушійних сил і факторів, а також механізмів регіонального розвитку;
- 2) узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів, державного і регіонального рівнів управління економічним і соціальним розвитком;
- 3) виділення й обґрунтування (типологія) районів, що потребують державної підтримки;
- 4) стратегію економічного і соціального розвитку депресивних районів;
- 5) подолання етнічних конфліктів в умовах багатонаціональної держави;
- 6) моніторинг демографічних, міграційних, екологічних і інших процесів з метою подолання кризових ситуацій.

Запитання до теми:

1. Дайте визначення термінам “регіон”, “регіональна економіка”, “регіональна політика”.
2. Дайте визначення поняття «продуктивні сили». Охарактеризуйте структуру системи продуктивних сил.
3. Що таке територіальний поділ праці?
4. Як визначити рівень спеціалізації регіону?
5. Назвіть основні завдання регіональної політики
6. В чому полягає основний економічний аспект регіональної політики?

Тема 6. Програмування та прогнозування національної економіки

План лекції:

1. Сутність прогнозування та види прогнозів
2. Основні функції, принципи та методи прогнозування
3. Державне програмування і види програм
4. Сутність макроекономічного планування, види планів

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [5, 8]

Інформаційні ресурси: [1-3, 5]

Сутність прогнозування та види прогнозів. Для виконання функцій державного регулювання економічними процесами потрібно спрогнозувати наслідки багатьох економічних явищ, щоб правильно вирішити теперішні завдання. *Прогноз* - це науково обгрунтоване міркування про можливий стан об'єкта у майбутньому. Прогнозування поєднує в собі два елементи - передбачення і пропонування. Відповідно до цього виділяють пошуковий і нормативний прогнози. Пошуковий прогноз має здебільшого теоретико-пізнавальний характер, не враховує цілеспрямованих дій з боку суб'єктів управління. Його завдання - з'ясувати, як розвиватиметься досліджуваний об'єкт у разі збереження існуючих тенденцій. Нормативний прогноз має управлінський характер, пов'язаний з можливістю прийняття на підставі отриманих знань управлінського рішення, його розробляють на засадах наперед визначених цілей.

Є різні класифікації прогнозів.

За об'єктами прогнозування виділяють такі три головні групи прогнозів:

- 1) *прогнози ресурсів* (природних ресурсів, запасів природної сировини і стану природного середовища, демографічні та науково-технічного прогресу);
- 2) *прогнози розвитку економіки* (галузей економіки або народногосподарських комплексів, динаміки, темпів і факторів економічного зростання, міжгалузевих структурних зрушень, розміщення продуктивних сил);
- 3) *прогнози суспільних потреб* (виробничих, особистих, загальнодержавних потреб, підвищення життєвого рівня населення, процесів соціального розвитку, зовнішньополітичні і військово-стратегічні).

Залежно від рівня агрегування показників розрізняють прогнози *макроекономічні*, *макроструктурні* (укрупнені галузеві) і *галузеві*. Макроекономічні прогнози охоплюють прогнози ресурсів і народногосподарського комплексу держави в цілому. Макроструктурні прогнози складають за номенклатурою двох-трьох десятків галузей і призначені для уточнення прогнозу суспільного відтворення. Їхнє завдання - пошук альтернативних варіантів зміни структури економіки. Галузеві прогнози розробляють для окремих галузей економіки з метою отримання

головних показників розвитку галузей, потрібних для переходу до прогнозу міжгалузевих зв'язків.

Залежно від розрахованого періоду дії економічні прогнози є *оперативні, коротко-, середньо- і довготермінові*. Вони відрізняються як за тривалістю прогнозу, так і за його ймовірністю. Чим більший період прогнозування, тим меншою є його точність, тим важче уникнути невизначеності, а отже, тим нижча ймовірність його реалізації. У соціально-економічних прогнозах використовують такий часовий масштаб:

- оперативні прогнози - до одного місяця;
- короткотермінові - до одного року;
- середньотермінові - до п'яти років;
- довготермінові - на період понад п'ять років.

Прогнозуванням національної економіки в Україні займається державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України".

Основні функції, принципи та методи прогнозування. Основні функції прогнозування такі:

- науковий аналіз економічних, соціальних, науково-технічних процесів і тенденцій;
- дослідження об'єктивних зв'язків соціально-економічних явищ господарського розвитку у конкретних умовах;
- оцінка сформованого рівня розвитку конкретної ситуації і виявлення тенденцій, які можуть скластися у майбутньому, передбачення нових ситуацій та їхня оцінка;
- виявлення можливих альтернатив розвитку економіки у перспективі, нагромадження наукового матеріалу для обґрунтованого вибору певних рішень.

Для виконання зазначених функцій соціально-економічне прогнозування повинне ґрунтуватися на певних *принципах*, а саме: системності, наукової обґрунтованості, альтернативності, адекватності.

Принцип системності прогнозування означає, що, з одного боку, економіку розглядають як єдиний об'єкт, а з іншого, - як сукупність порівняно самостійних напрямів (блоків) прогнозування. Цей підхід передбачає побудову прогнозу на підставі системи методів і моделей.

Наукова обґрунтованість означає, що в економічних прогнозах усіх рівнів потрібно враховувати вимоги об'єктивних економічних законів, вітчизняний та іноземний досвід формування прогнозів.

Принцип альтернативності прогнозування ґрунтується на потребі побудови альтернатив у разі передбачення майбутнього розвитку об'єкта прогнозування.

Адекватність прогнозу об'єктивним закономірностям означає створення теоретичного аналога реальних економічних процесів з їхньою повною і точною імітацією.

Методи прогнозування - це сукупність прийомів мислення, способів, які дають змогу на підставі аналізу ретроспективних даних зробити висновки про

можливий розвиток економіки у майбутньому. Методи прогнозування, як і самі прогнози, можна класифікувати за різними ознаками.

Залежно від способу прогнозування і наявності інформаційних даних методи прогнозування поділяють на *фактографічні, експертні (інтуїтивні) і комбіновані*. Фактографічні методи ґрунтуються на достатньому інформаційному матеріалі про об'єкт прогнозування та його минулий розвиток. До них належить група методів екстраполяції і моделювання. Експертні методи застосовують у тих випадках, коли інформаційний матеріал, який характеризує розвиток об'єкта у минулому, недостатній. Вони побудовані на інформації, отриманій за оцінками спеціалістів-експертів. До експертних методів належать методи індивідуальної і колективної експертної оцінки. Комбіновані методи прогнозування об'єднують експертні і фактографічні методи.

Сутність державного програмування і види програм. *Суть програмування* полягає в аналізі стану національної економіки, виявленні проблем, які не можуть вирішити ринкові механізми, розробці та реалізації окремих економічних програм.

Мета державного програмування - досягнення прийняттого для держави варіанта розвитку економіки.

Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання її розвитку.

Програмування національної економіки як явище в системі державного регулювання з'явилося у світовій практиці в середині ХХ ст. Першими на цей шлях стали США, Канада, Франція і Японія. Зокрема, відомими були програма освоєння ресурсів ріки Тенессі, розроблена в США в 30-ті роки, програми освоєння районів Півночі, розроблені і реалізовані в Канаді. В Японії найвідомішими є національні програми "Технополіс", "План реконструкції Японських островів" та ін.

Програмування, як форма державного регулювання, має такі специфічні особливості:

- 1) втручання держави в економіку не ліквідує стихійність у ринкових перетвореннях, а лише коректує цей процес;
- 2) програмування є елементом сучасної ринкової організації економіки, оскільки держава не керує агентами ринку, а лише спрямовує їхню діяльність;
- 3) основою програмування є структурне регулювання;
- 4) програмування, як форма впливу на економіку, є системним і комплексним.

Основа державного програмування - це розробка і виконання довго- (10-15-20 років), середньо- (4-5 років) і короткотермінових (1 рік) програм.

Сутність макроекономічного планування, види планів. *Планування* - це специфічна управлінська діяльність з визначення цілей та шляхів їх досягнення. Його ведуть на підставі ринкових досліджень і аналізу внутрішніх можливостей. Змістом розробки планів є визначення взаємопов'язаних завдань структурним підрозділам об'єкта планування, обґрунтування потрібних ресурсів, визначення показників для контролю та оцінки ступеня досягнення

цілей.

Світова практика застосування макроекономічного планування дає змогу виділити три його головні форми: *директивне, індикативне та стратегічне*.

Директивне планування було формою прояву жорсткого державного регулювання економіки в колишньому СРСР. У разі директивного планування товаровиробнику визначають скільки і якої продукції треба виробити, кому і за яку ціну продавати. Цьому процесу відповідає адекватна централізована система постачання ресурсів.

Водночас макроекономічне планування стратегії поведінки на ринку (стратегічне планування) набуло широкого застосування, зокрема, в країнах Європейського Співтовариства. Суть цього планування полягає в забезпеченні виживання економічної одиниці будь-якого рівня (в тому числі макроекономічної національної системи) на динамічному ринку шляхом виявлення та утворення довготермінової стійкої відповідності між цілями системи, її ринковими шансами та внутрішнім потенціалом. *Стратегічне планування* - це системний спосіб управління змінами, творчий процес визначення і здійснення найбільш важливих дій (беручи до уваги сильні та слабкі сторони і можливості).

Найбільшого поширення в системі макроекономічного планування набуло *планування індикативне*. Суть цього планування полягає у тому, що уряд впливає на розвиток національної економіки не шляхом вказівок і затвердження директивних обов'язкових завдань для товаровиробника, а за допомогою координації діяльності виробників і забезпечення їх інформацією.

Індикативна форма планування увійшла в світову господарську практику у зв'язку з економічною кризою 1929-1933 рр. як засіб, за допомогою якого можна запобігати виникненню в економіці кризових явищ.

В Україні індикативне планування було запроваджене у 1993 р. Воно має низку особливостей, які суттєво відрізняють його від директивного. Перш за все воно є системою необов'язкових для суб'єктів ринкових відносин рекомендацій, а характерною рисою його є змога коригувати програми (плани) розвитку економіки відповідно до змін у розвитку ринку.

Індикативний народногосподарський план - це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику дії суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Показники, які є в індикативному плані, виражають головні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом застосування різних стимулівних заходів і економічних важелів. Уряд реалізує головні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитний механізм.

З 1995 р. індикативне планування в Україні полягає в розробці

Державної програми економічного і соціального розвитку України. Ця програма - це система заходів та завдань, спрямованих на досягнення конкретних цілей, узгоджених за термінами реалізації та складом виконавців.

Програми економічного і соціального розвитку України розробляє Міністерство економіки України, Міністерство фінансів, Державна служба статистики, Міністерство соціальної політики, Антимонопольний комітет. Фонд державного майна, Національний банк України, інші міністерства, відомства, місцеві органи виконавчої влади із залученням науково-дослідних установ. Функції координації цієї роботи покладені на Міністерство економіки України.

Державну програму економічного і соціального розвитку України розробляють щорічно. Вона містить:

- характеристику соціально-економічного становища, що сформувалось на початок дії програми;

- цільові макроекономічні показники на кінець кожного кварталу завдання у сфері макроекономічної політики, які можна уточнити після затвердження Верховною Радою Державного бюджету України;

- систему державних заходів з виділенням конкретних пропозицій щодо реформування базових галузей промисловості та визначення термінів і виконавців, а також основних економічних, правових та адміністративних важелів державного регулювання, обсягів державних централізованих капітальних вкладень та показників державного замовлення.

Уряд виносить Державну програму економічного і соціального розвитку України на розгляд Верховної Ради України.

Для розробки індикативних планів на різних рівнях планування використовують такі методи: системного аналізу, балансовий, нормативний, економіко-математичні, програмно-цільовий.

Запитання до теми:

1. Що таке прогноз та економічний прогноз? Які види прогнозів ви знаєте?

2. У чому полягає суть макроекономічного прогнозування?

3. Охарактеризуйте основні принципи макроекономічного прогнозування

4. Назвіть основні завдання державного програмування

5. Які головні функції індикативного плану?

6. Яка установа займається прогнозуванням національної економіки України?

Тема 7. Національне багатство та система потенціалів національної економіки

План лекції:

1. Сутність та складові національного багатства.
2. Характеристика природно-ресурсного потенціалу національної економіки
3. Демографічний та трудовий потенціали
4. Науково-інноваційний потенціал
5. Інформаційний потенціал національної економіки

Рекомендована література:

Базова: [1-5]

Допоміжна: [5, 12, 15]

Інформаційні ресурси: [1-2, 4-7]

Сутність та складові національного багатства. Найважливішою характеристикою, що визначає потенційні можливості країни з виробництва товарів і послуг, є національне багатство. *Національне багатство* – це сукупність природних ресурсів, а також створених і нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення.

Національне багатство поділяється на матеріальне і нематеріальне.

Головними елементами *матеріального багатства* є:

- природні ресурси (земля, ліси, води, корисні копалини);
- основні фонди;
- матеріальні оборотні фонди (запаси сировини, матеріалів, палива, запаси виробленої продукції);
- державні резерви;
- предмети тривалого користування у населення (транспортні засоби, меблі).

До *нематеріального багатства* відносять:

- науковий потенціал;
- освітній потенціал;
- кваліфікаційний потенціал;
- культурний потенціал.

Національне багатство є результатом діяльності попередніх поколінь людей і в той же час основою виробничої діяльності поколінь, що живуть зараз. Воно є вартістю сукупності економічних об'єктів, що забезпечують їх власникам можливість отримання економічної вигоди.

Національне багатство (національний капітал) в традиційному розумінні відображає величину накопичених в країні матеріальних і нематеріальних цінностей, створених для виробництва і споживання, золотовалютних запасів, боргів інших країн (за вирахуванням боргів іншим країнам) і власності даної країни в інших країнах.

Важливою складовою національного багатства є *людський капітал*. Г. Беккер дає таке визначення цього поняття: «людський капітал формується за рахунок інвестицій в людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошук інформації про ціни та доходи». Автори нових концепцій у поняття людського капіталу включають не лише знання та вміння людей, не лише їхню здатність до праці, але і фізичні, психологічні, світоглядні, суспільні, культурні якості і здібності людей. Для них людським капіталом є, наприклад, такі якості, як фізична сила і зовнішня привабливість, вміння встановлювати і підтримувати необхідні знайомства, дотримуватися законів і традицій, організовувати свою діяльність, підтримувати дисципліну праці, вірно поводитися тощо.

Сукупне багатство світу оцінюється в 550 трлн.дол. США, у тому числі людський капітал – 365 трлн.дол. США. Половина світового багатства є власністю США, Великобританії, Франції, Німеччини, Італії, Канади, Японії – найбільш розвинутих ринкових економік світу.

На теперішній час визначено і розроблено такі методи оцінки національного багатства країни: за витратами на створення чи добування активів (ресурсів); ринкової капіталізації.

Основні недоліки розроблених методів: складність оцінки існуючих запасів корисних копалин; відсутність об'єктивної оцінки людського капіталу; завищення вартості виробленого капіталу (необоротних активів) у зв'язку із врахуванням інфляції через їх переоцінку підприємствами; заниження вартості індивідуального майна громадян, оскільки воно обліковується за вартістю придбання, яка, на відміну від основних фондів, не підлягає індексації.

Під *економічним потенціалом країни* слід розуміти здатність суспільства виробляти товари і послуги та забезпечувати розширене відтворення з метою задоволення потреб населення, поліпшення якості життя її громадян. Основними складовими системи потенціалів національної економіки є наступні: природно-ресурсний та екологічний потенціал; демографічний та трудовий потенціал; науково-інноваційний потенціал; інформаційний потенціал.

Характеристика природно-ресурсного потенціалу національної економіки. *Природно-ресурсний потенціал (ПРП)* країни є важливим фактором розміщення та розвитку її продуктивних сил. Він визначається кількістю, якістю, сполученням природних ресурсів та природних умов території. Тобто, це сукупність природних ресурсів і природних умов, які знаходяться в певних географічних межах, що забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб людини і суспільства.

Природно-ресурсний потенціал є багатокomпонентним. Сучасні дослідники виділяють такі його складові: земельні; мінерально-сировинні; водні; лісові; рекреаційні.

Земельні ресурси. Площа України складає 603,5 тис.км². В структурі земельних ресурсів країни найбільшу частку займають землі

сільськогосподарського призначення (біля 70 %). Цей показник носить назву “рівень сільськогосподарського освоєння території”. Такий високий рівень сільськогосподарського освоєння земельного фонду говорить про його нераціональне використання, про недостатньо розвинену культуру землеробства. Для порівняння наведемо такі цифри: рівень сільськогосподарського освоєння території у Франції складає 41,9%, у Німеччині – 32,5%, у США – 26,5%.

Забезпеченість України сільськогосподарськими угіддями складає 0,9 га на одного жителя, що значно вище, ніж в західноєвропейських країнах, але нижче, ніж в Канаді (2,49 га), США (1,62 га) та Росії (1,49 га). Однак цей показник істотно коливається за регіонами (Закарпатська обл. - 0,15 га на 1 жителя, Херсонська обл. - 1,5 га на 1 жителя).

Мінеральні ресурси. Важливою складовою ПРП є мінеральні ресурси (корисні копалини). Корисні копалини – це природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, придатні для промислового використання. Корисні копалини - невідновний ресурс, оскільки для їх природного відновлення потрібно десятки і сотні мільйонів років.

В надрах України виявлено понад 200 видів різноманітних корисних копалин і за запасами деяких із них наша країна займає провідні місця у світі та Європі.

Паливно-енергетичні ресурси України представлені кам'яним та бурим вугіллям, нафтою, горючими газами, торфом та горючими сланцями.

Найважливішим рудним ресурсом України є залізна руда. Ресурси заліза становлять майже 12 млрд. т, що дорівнює 16% світових розвіданих запасів. За запасами марганцевої руди Україна займає друге місце в світі після Південно-Африканської Республіки.

Водні ресурси. На території нашої країни налічується понад 70 тис. річок та біля 3 тис. природних озер. Найбільші ріки України: Дніпро – середній річний стік 53,5 км³, Дністер – 8,7 км³, Сіверський Донець – 5 км³, Південний Буг – 3,4 км³. Особливе місце у водних ресурсах України належить Дунаю, який протікає в країні на невеликій відстані (174 км). Його середній річний стік становить 123 км³.

Прогнозні ресурси підземних вод становлять 21 км³. Розвідані експлуатаційні запаси підземних вод дорівнюють близько 6 км³. Глибина їх залягання коливається від 100 до 600 метрів. Серед підземних вод важливим ресурсом є мінеральні води, які знаходяться на території 23-х областей України. В деяких регіонах України (Карпати, Крим) є геотермальні води (нагріті теплом підземних геологічних процесів до температури понад 37 С⁰).

Південну частину України омивають теплі моря: Чорне та Азовське, які мають велике господарське значення.

Лісові ресурси. Частка лісів у структурі території України складає 15,7%. За площею лісів, лісистістю території та запасами деревини Україну відносять

до лісо дефіцитних країн. Наприклад, лісистість Норвегії складає 60,3%, Франції – 27,6%, Німеччини – 30,1%, Польщі – 28,6%.

Рекреаційні ресурси. Це природні ресурси, що можуть бути використані для відпочинку (відновлення працездатності) людини. До рекреаційних ресурсів відносяться курортні, біологічні, ландшафтні та пізнавальні ресурси. В цілому Україна має достатньо різноманітні рекреаційні ресурси на рівні розвинутих країн Європи.

Демографічний та трудовий потенціали. Демографічний потенціал національної економіки визначається такими характеристиками: 1) статевовікова структура; 2) співвідношення показників природного руху населення, що розглядаються послідовно за певний проміжок часу; 3) співвідношення показників механічного руху населення.

Основні показники руху населення – народжуваність та смертність, механічний притік та відтік відображаються такими сумарними показниками:

- *природний приріст населення* – визначають як різницю між кількістю народжених та тих, хто помер за певний період часу;

- *сальдо міграції* – визначають як різницю між кількістю тих, хто прибув до країни, та тих, хто вибув з неї за певний період часу;

- *загальне збільшення населення* – сума народжених та тих, хто прибув за певний період часу;

- *загальне зменшення населення* – сума кількості померлих та тих, хто вибув з країни за певний період часу;

- *загальна динаміка населення* – сума показників загального збільшення і зменшення, або природного приросту, та сальдо міграції населення країни.

Поряд із абсолютними показниками застосовують відносні показники руху населення у вигляді так званих демографічних коефіцієнтів: *коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту* і т.д. Україна має від'ємний природний приріст (більше вмирає, ніж народжується).

При здійсненні регіональної соціальної політики, а також при районних плануваннях і реалізації різних інвестиційних програм особливо необхідною є об'єктивна інформація розселенського потенціалу країни. Найбільш елементарним показником розселення є *густота (щільність) населення*.

Трудовий потенціал – це трудові ресурси з урахуванням усієї сукупності їхніх кількісних та якісних характеристик, зайнятості й робочих місць. *Трудовий потенціал* характеризує кількість, якість та міру можливості реалізації сукупної здатності до суспільно корисної діяльності тієї частини населення, яка бажає, здатна та готова працювати (включаючи зайнятих та безробітних), визначаючи можливості приведення у дію інших складових економічного потенціалу через конкретну систему форм та відносин власності.

Кількісно трудовий потенціал визначається демографічними чинниками (природним приростом, станом здоров'я, міграційною рухомістю), потребами суспільного виробництва в робочій силі й відповідно можливостями задоволення потреби працездатного населення в робочих місцях.

Якість трудового потенціалу – поняття відносне. Воно

характеризується показниками якості працездатного населення, трудових ресурсів, сукупного працівника. Ці якісні характеристики можуть бути розкриті за допомогою сукупності ознак: демографічних, медико-біологічних, професійно-кваліфікаційних, соціальних, психофізичних.

Науково-інноваційний та інформаційний потенціали. *Науково-інноваційний потенціал* – це сукупність ресурсів і можливостей сфери науки, яка дає змогу за наявних форм організації та управління ефективно вирішувати господарські завдання. Інноваційний потенціал країни – це здатність фундаментальної та прикладної науки забезпечити нововведеннями процес оновлення продукції. Складовими наукового потенціалу є кадри, кошти, матеріально-технічна база, інформаційне забезпечення.

Інформаційний потенціал – це наявні обсяги інформаційних ресурсів, інформаційної техніки і технологій та інших засобів і можливостей створювати, збирати, накопичувати, обробляти та використовувати різноманітні форми інформації для задоволення інформаційних потреб суспільства.

До *національного інформаційного ресурсу* відноситься уся належна країні інформація, включаючи окремі документи і масиви документів, незалежно від змісту, форми, часу і місця їх створення, форми власності, а також кінцеві результати інтелектуальної, творчої діяльності, зафіксовані на будь-яких носіях інформації, доступні для використання особою, суспільством і державою через засоби масової інформації та телекомунікації, архіви, бібліотеки, музеї, фонди, банки даних, публічні виступи тощо.

Інформаційний ресурс діє у рамках *національного інформаційного простору країни*, що становить собою сукупність суб'єктів, відносин та продуктів інформаційної діяльності, які функціонують у рамках єдиного правового поля для задоволення інформаційних потреб особи, суспільства і держави засобами преси, телебачення, радіомовлення, книговидавання та аудіовізуальної продукції на магнітних носіях, а також документних фондів бібліотек, архівів, музеїв.

Запитання до теми:

1. Охарактеризуйте систему потенціалів національної економіки
2. Дайте визначення поняття “природно-ресурсний потенціал” та визначте його структуру
3. Що розуміється під терміном “позабалансові запаси корисних копалин”?
4. Охарактеризуйте показник “щільність населення”. Яке його значення в даний час в Україні?
5. Сформулюйте сутність терміну «Науково-інноваційний потенціал»
6. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку інформаційних технологій в країні

Тема 8. Господарський комплекс України, регіональні особливості його розвитку і розміщення

План лекції:

1. Сутність господарського комплексу та його структура
2. Особливості розвитку та регіонального розміщення основних галузей промисловості України
3. Розвиток та розміщення агропромислового комплексу України
4. Транспортний комплекс, фактори, що впливають на його розвиток та регіональне розміщення

Рекомендована література:

Базова: [1-5]

Допоміжна: [5, 12]

Інформаційні ресурси: [1-2, 4-5, 7]

Сутність господарського комплексу та його структура. Система виробництва, обміну, розподілу і споживання, що склалася в межах країни, формує її *господарський комплекс*. Його об'єднують в єдине ціле транспортна система, система розселення, управління і зв'язку. Традиційно господарський комплекс розглядають, як систему галузей господарювання. *Галузь* – це сукупність підприємств та організацій, об'єднаних спільністю функцій, які вони виконують у системі суспільного поділу праці. Галузі мають різні функції і за цією ознакою поділяються на основні (профілюючі) та обслуговуючі.

До *основних галузей* відносяться районоутворюючі галузі спеціалізації, які мають високу питому вагу у виробництві регіону та найбільший економічний ефект. Ці галузі є визначальними у функціональній характеристиці регіону.

Обслуговуючі галузі забезпечують потреби основних галузей та населення регіонів в електроенергії, теплі, воді, будівельних матеріалах, перевезеннях, послугах зв'язку, торгівлі, фінансах, науці, культурі, житлово-комунальному обслуговуванні тощо.

До 2001 року класифікація галузей в економіці України проводилась на підставі Загального Класифікатора «Галузі народного господарства України» (ЗКГНГ). У 2001 році з метою забезпечення методологічної та термінологічної основи співставлення національної статистики зі статистикою світового співтовариства введено Класифікацію видів економічної діяльності (КВЕД).

Дві головні галузі господарського комплексу України – промисловість та сільське господарство.

Міжгалузевий комплекс (МК) – це система економічно взаємопов'язаних галузей виробничої або невиробничої сфер. Він формується внаслідок кооперації та інтеграції підприємств та галузей.

Особливості розвитку та регіонального розміщення основних галузей промисловості України. На розміщення кожної галузі

промисловості впливає комплекс факторів, кожна галузь має певні особливості в своєму розвитку.

Так, *підприємства нафтопереробної галузі* – нафтопереробні заводи (НПЗ) розташовані, як правило, в районах споживання нафтопродуктів, тому що перевезення нафти значно дешевше, ніж перевезення досить великого асортименту вироблених нафтопродуктів. В Україні функціонують шість НПЗ: Лисичанський (Луганська обл.), Кременчуцький (Полтавська обл.), Херсонський, Одеський, Дрогобичський (Львівська обл.), Надвірнянський (Івано-Франківська обл.).

Важливою складовою паливно-енергетичного комплексу є *електроенергетика*. В Україні є чотири види електростанцій, які розрізняють за використовуваним ресурсом, – теплові, гідравлічні, атомні, електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії.

Важливою складовою паливно-енергетичного комплексу є *електроенергетика*. В Україні є чотири види електростанцій, які розрізняють за використовуваним ресурсом, - теплові, гідравлічні, атомні, електростанції, що використовують нетрадиційні джерела енергії.

Теплові електростанції (ТЕС) - це підприємства вторинної енергетики, що використовують в якості палива природний газ, мазут, кам'яне вугілля. Переваги - висока мобільність у розміщенні, звичайно в місцях споживання енергії, тобто у великих промислових районах. Недоліки - шкідливий вплив на екологію (продукти згорання, попіл).

Атомні електростанції (АЕС) – підприємства первинної енергетики, в якості палива використовують уранові концентрати. Переваги - низькі транспортні витрати на перевезення палива, недоліки - високий ризик при аваріях. Розташовані в місцях споживання електроенергії. На сьогоднішній день в Україні функціонують чотири АЕС - Запорізька, Рівненська, Південно-Українська (Миколаївська обл.), Хмельницька.

Гідроелектростанції (ГЕС) – підприємства первинної енергетики, використовують для обертання турбін енергію падаючої води. Розташовані уздовж великих рік. Переваги - легкість вмикання і вимикання агрегатів (тобто використовуються як резервні і для гасіння пікових навантажень - ранок і вечір). Недоліки - великі питомі капіталовкладення, необхідність відчуженості значних земельних масивів під водою. Гідроелектростанції, в основному, знаходяться в басейні Дніпра - Київська (в т.ч. гідроаккумулятивна станція), Канівська, Кременчуцька, Дніпродзержинська, Дніпровська (Запоріжжя), Каховська.

Серед електростанцій, що використовують нетрадиційні джерела енергії, найбільш перспективними є вітрові та сонячні.

Чорна металургія. Форми організації виробництва в чорній металургії: гірничозбагачувальні комбінати; металургійні комбінати повного циклу; доменні заводи; заводи феросплавів; передільні заводи. На розміщення металургійного виробництва основний вплив здійснює його висока матеріалоемність.

Кольорова металургія. Особливості цієї галузі – комплексне

багатоцільове використання сировини. При цьому сумарна вартість супутніх металів іноді перевершує вартість основного компонента. Іншою особливістю кольорової металургії є використання руд із низьким вмістом металу. Крім того, для виробництва кольорових металів потрібна велика кількість палива й енергії. Це обумовлює відносно високу вартість кольорових металів (на порядок вище чорних) і менший обсяг застосування.

Машинобудування. В залежності від дії факторів розміщення машинобудування можна розділити на такі групи:

- галузі, які характеризуються високою металомісткістю, малою працемісткістю продукції, що випускається невеликими серіями або окремими екземплярами (підйомно-транспортне, металургійне машинобудування). Ці підприємства доцільно розташовувати в районах металургійних баз;

- галузі, які характеризуються середньою металомісткістю, невисокою працемісткістю і низькою транспортабельністю готової продукції за невеликих обсягів її випуску (виробництво обладнання для нафтової й хімічної промисловості, будівельних, шляхових і сільськогосподарських машин). Такі підприємства розміщуються, як правило, у районах споживання продукції;

- галузі, які випускають масову продукцію з високою працемісткістю й фондомісткістю (автомобіле- й тракторобудування). Такі підприємства розміщуються у центрах машинобудівної промисловості з наявністю кваліфікованих кадрів;

- галузі точного машинобудування, котрим властиві дуже висока працемісткість, мала металомісткість, підвищена фондомісткість (радіотехнічна та електронна промисловість, приладобудування). Розміщуються у районах високої технічної культури, що мають висококваліфіковані кадри.

Хімічна та нафтохімічна промисловість. Ці галузі мають низку особливостей: використовують надзвичайно широку сировинну базу (корисні копалини, деревину, воду, повітря, відходи виробництва); мають здатність до комбінування; створюють нові речовини, яких немає в природі.

Розвиток та розміщення агропромислового комплексу України. На території України в залежності від природних, економічних та історичних умов виділяють три основні зони спеціалізації сільського господарства: Полісся, Лісостеп, Степ, а також гірські і передгірські райони Карпат і Криму.

Поліська сільськогосподарська зона охоплює Волинську, Рівненську, більшу частину Житомирської, північні райони Київської, Чернігівської і Сумської областей, невелику частину Львівської області. Це зона молочно-м'ясного скотарства, свинарства, льонарства, картоплярства і зернового господарства. Із зернових культур найбільш поширені озиме жито і гречка, а також овес, пшениця..

Лісостепова сільськогосподарська зона займає частину Львівської і Чернівецької областей, східну частину Івано-Франківської області, Тернопільську, Хмельницьку, Вінницьку області, північну частину Кіровоградської області, частину Київської, Черкаську, Полтавську Харківську області, частину Чернігівської і Сумської областей. Це буряково-

зернова зона з м'ясо-молочним скотарством і свинарством. Основною зерновою культурою є озима пшениця, висівають також кукурудзу, ячмінь, гречку, просо. З технічних культур основною є цукровий буряк, вирощують також соняшник, коноплі. Поширені овочі і картопля. Розвинене садівництво, бджільництво.

Степова сільськогосподарська зона охоплює всі південні області, або майже 40% території України. Це зона зернових і олійних культур із розвиненим овочівництвом, баштанництвом, виноградарством, молочно-м'ясним скотарством, свинарством і вівчарством. Степова зона – головний виробник товарного зерна країни. Основними зерновими культурами є озима пшениця і кукурудза; вирощують також ячмінь і просо. Головна технічна культура – соняшник, у північній частині вирощують також цукровий буряк, а в південній – коноплі. Велике значення має тут садівництво.

Передгірські та гірські райони Українських Карпат охоплюють частину Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької областей та Закарпатську область. У гірських районах головна спеціалізація тваринництва – розведення великої рогатої худоби (ВРХ) і вівчарство, а в землеробстві – невеликі посіви зернових (жита, вівса, ячменю) і технічних (льону-довгунця) культур, картоплі і трав. У передгірських районах висівають жито, пшеницю, кукурудзу, картоплю, льон-довгунець, трави, а в тваринництві переважає розведення ВРХ. У Закарпатті розвивається багатогалузеве сільське господарство.

Передгірські і гірські райони Криму. Сільське господарство спеціалізується на розвитку тваринництва, особливо вівчарства. В долинах і передгір'ях розвинене садівництво, виноградарство, овочівництво, тютюнництво; вирощують ефіроолійні культури, на південному узбережжі вирощують високоякісні сорти винограду, деякі субтропічні культури.

Галузі первинної переробки сільськогосподарської сировини (м'ясна, молочна, цукрова, борошномельно-круп'яна, консервна, олійна, крохмале-патокова).

Найважливішими чинниками розміщення галузей харчової промисловості є чисельність і щільність населення, сировинна база, форми організації виробництва, транспорт. Об'єктивними чинниками є природні умови і науково-технічний прогрес. В залежності від дії основних чинників галузі первинної переробки сільськогосподарської сировини поділяють на такі групи:

- орієнтуються на джерела сировини: цукрова, консервна, крохмале-патокова, маслоробна, олійна;
- тяжіють до місць споживання готової продукції: молочна, кондитерська, лікєро-горілочна;
- одночасно орієнтуються і на сировину, і на споживача: м'ясна, борошномельно-круп'яна.

Транспортний комплекс, фактори, що впливають на його розвиток та регіональне розміщення. На розміщення транспорту впливають наступні *основні чинники*: наявність вантажів і пасажирів для перевезення; природні умови; історичні причини (немає рації будувати нову, більш раціональну

мережу, якщо уже вкладені значні засоби в неї в попередні періоди); витрати на створення транспортної мережі та її експлуатацію.

Залізничний транспорт. Особливість залізничного транспорту – всепогодність, масовість перевезень, високі капітальні витрати. Будівництво залізниць в Україні почалося в 60-х роках XIX ст. Перша залізниця збудована в 1861 р. (Львів-Перемишль), друга (Одеса – Балта) – у 1865 р.

Морський транспорт має наступні особливості: залежність від природних умов (наявність портів і гаваней, замерзання морів), відсутність витрат на створення шляхів, масовість.

Річковий транспорт дуже залежить від природних умов: (наявність судноплавних рік, сезонність навігації), утруднений перехід річкових суден з одного басейну в інший (або треба будувати канали, або йти морем, або перевантажувати вантажі на інші види транспорту). Собівартість досить низька.

Автомобільний транспорт зручний під час перевезення вантажів на короткі відстані. Особливістю автотранспорту є висока мобільність (можливість доставки вантажу від постачальника до споживача без перевантаження). Однак собівартість автоперевезень у декілька разів вища, ніж у залізничного транспорту.

Трубопровідний транспорт – це найбільш економічний спосіб транспортування рідкого палива, пального і технологічного газу, різних хімічних продуктів. Його особливості: незалежність від природних умов, високі капітальні витрати, низька собівартість.

Повітряний транспорт. Особливості повітряного транспорту – висока залежність від погодних умов, необхідність створення складної інфраструктури керування польотами, дуже висока собівартість, висока швидкість (однак останнє реалізується лише на великих відстанях).

Запитання до теми:

1. Що таке господарський комплекс? Яка його структура в Україні
2. Які галузі входять до складу паливно-енергетичного комплексу?
3. Визначте особливості розміщення кольорової металургії в Україні
4. Назвіть фактори, що впливають на розміщення машинобудівних підприємств
5. Назвіть сільськогосподарські культури, із яких в Україні одержують рослинну олію
6. Які галузі харчової промисловості відносяться до видобувних?

Тема 9. Національна економіка та економічна безпека

План лекції:

1. Сутність та складові економічної безпеки національної економіки
2. Визначення рівня економічної безпеки
3. Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [8, 13-14]

Інформаційні ресурси: [1-2, 4-6]

Сутність та складові економічної безпеки національної економіки.

В цілому, *безпека* – це якісна характеристика об'єкта (системи), здатність об'єкта до існування і розвитку та його захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз. *Економічна безпека* – це спроможність національної економіки забезпечити свій вільний і незалежний розвиток, а також здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз. Економічна безпека описує такий стан національної економіки, за якого забезпечується захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави.

Життєво важливі інтереси – це сукупність потреб, які забезпечують існування і прогресивний розвиток особистості, суспільства та держави.

Відповідно до Наказу Мінекономрозвитку України № 1277 від 29.10.2013 року «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», розрізняють наступні складові економічної безпеки: макроекономічну, фінансову, зовнішньоекономічну, інвестиційну, науково-технологічну, енергетичну, виробничу, демографічну, соціальну, продовольчу безпеки.

Макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання. Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові: *бюджетну безпеку, валютну безпеку, грошово-кредитну, боргову, безпеку страхового ринку, безпеку фондового ринку.*

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного

та виробничого потенціалу національної економіки, який дає змогу забезпечити належне її функціонування, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоздатності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування національної економіки.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку національної економіки, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічна безпека – це такий стан захищеності національної економіки, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність в суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та її розширене відтворення.

Визначення рівня економічної безпеки. «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки» розроблені з метою визначення рівня економічної безпеки України як однієї з основних складових національної безпеки держави і визначають перелік основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні порогові значення, а також алгоритм розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки.

Сама методика містить такі етапи конструювання інтегральної оцінки економічної безпеки:

- формування множини індикаторів;
- визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;
- нормалізація індикаторів;
- визначення вагових коефіцієнтів;
- розрахунок інтегрального індекса.

Інтегральний індекс економічної безпеки складається із 9 середньозважених субіндексів (складових економічної безпеки). Розрахунок інтегральних індексів у розрізі зазначених субіндексів (складових економічної безпеки) здійснюється на основі оцінки понад 130 окремих індикаторів, які базуються як на статистичних даних, так і даних, отриманих шляхом опитування респондентів.

Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки. Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів:

- 1) оптимальний рівень – задовільний рівень;
- 2) задовільний рівень – незадовільний рівень;
- 3) незадовільний рівень – небезпечний рівень;
- 4) небезпечний рівень – критичний рівень;
- 5) критичний рівень – абсолютно небезпечний рівень.

Наведемо приклади індикаторів економічної безпеки:

Індикатори макроекономічної безпеки України (12), основні з них:

- рівень безробіття за методологією МОП, %;
- рівень «тінізації» економіки, % ВВП;
- сальдо поточного рахунку платіжного балансу України, відсотків ВВП;
- індекс споживчих цін (до грудня попереднього року);
- схильність населення до заощаджень, відсотків.

Індикатори бюджетної безпеки (4):

- відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків;
- дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП;
- рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків;
- відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків.

Індикатори валютної безпеки (6), основні з них:

- частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків;
- сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США;
- рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Індикатори боргової безпеки (5), основні з них:

- відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, відсотків;
- відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, відсотків.

Індикатори банківської безпеки (7), основні з них:

- частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, відсотків;
- співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, відсотків;
- частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, відсотків.

Механізм забезпечення економічної безпеки національної економіки. Державна діяльність із забезпечення економічної безпеки країни передбачає наступні заходи:

- створення інформаційної бази для об'єктивного і всебічного

моніторингу економіки й суспільства та його проведення з метою виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз життєво важливим інтересам об'єктів економічної безпеки;

- розробка комплексу оперативних і довготривалих заходів щодо попередження і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз;

- організація роботи із реалізації комплексу державних заходів щодо забезпечення економічної безпеки.

Основні суб'єкти системи забезпечення економічної безпеки:

Верховна Рада України: створює правові заходи функціонування системи національної економічної безпеки; визначає бюджетні асигнування на фінансування державних органів, загальнодержавних програм, заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки; ратифікує міжнародні договори та угоди, що стосуються сфери національної та міжнародної економічної безпеки.

Президент України: виступає гарантом забезпечення економічної безпеки України; визначає цілі економічної безпеки і стратегію на ближчу і далеку перспективу; видає укази та розпорядження, спрямовані на захист національних економічних інтересів та здійснення системи заходів із забезпечення економічної безпеки держави; веде переговори та укладає міжнародні договори України у сфері економічної безпеки.

Рада національної безпеки і оборони України: забезпечує здійснення єдиної державної політики у сфері економічної безпеки; координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері економічної безпеки; розробляє стратегію економічної безпеки і організовує підготовку відповідних державних програм; розробляє пропозиції Президенту України щодо вдосконалення системи національної економічної безпеки.

Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства: розробляють і виконують в межах своїх повноважень державні програми, спрямовані на забезпечення економічної безпеки та захист національних економічних інтересів; здійснюють аналіз загроз економічній безпеці, розробляють та вживають заходи щодо локалізації та нейтралізації цих загроз.

Запитання до теми:

1. Визначте сутність терміну «Економічна безпека»
2. Назвіть зовнішні загрози економічній безпеці України
3. Охарактеризуйте стан енергетичної безпеки України на сучасному етапі
4. Охарактеризуйте концепцію економічної безпеки України

Тема 10. Політика економічного зростання в національній економіці

План лекції:

1. Сутність економічного розвитку та основні показники його рівня
2. Економічне зростання та його типи
3. Фактори економічного зростання
4. Концепція сталого розвитку

Рекомендована література:

Базова: [1-5]

Допоміжна: [4, 15]

Інформаційні ресурси: [2-4, 7]

Сутність економічного розвитку та основні показники його рівня. У найзагальнішому вигляді *розвиток* визначається як необоротна, спрямована, якісна, закономірна зміна об'єктів будь-якої природи. Розвиток – це рух, який призводить не лише до кількісних змін, а й породжує нову якість.

Економічний розвиток – це перехід від одного стану економіки до іншого, який характеризується зміною виробництва товарів та послуг.

Для оцінки рівня економічного розвитку використовують систему показників, яка включає:

- валовий внутрішній продукт на 1 особу населення;
- виробництво основних видів продукції на душу населення;
- рівень та якість життя населення.

Інтегральним показником економічного розвитку є *індекс людського розвитку (ІЛР)* (до 2013 року – Індекс розвитку людського потенціалу). Цей показник розраховується щорічно для міждержавного порівняння і вимірювання рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття, як основних характеристик людського потенціалу досліджуваної території. Був розроблений у 1990 році.

Економічне зростання та його типи. Однією із форм розвитку є *економічне зростання*. Дослідження проблеми економічного зростання почалося ще у 18-19 століттях (Сей, Тюнен), а в кінці 30-х років 20 ст. вивчення цієї проблеми виділилось в окремий напрямок. Основоположниками теорії зростання вважаються американський економіст Е.Домар і англієць Р.Харрод.

На сьогодні не існує єдиного тлумачення категорії економічного зростання. Суть економічного зростання визначається по-різному. Декілька визначень поняття «економічне зростання»:

- це реальний приріст обсягу ВВП в результаті збільшення кількості факторів виробництва чи вдосконалення техніки і технології;
- це збільшення реального обсягу ВВП на 1 особу населення;
- це збільшення виробництва реального ВВП в умовах повної зайнятості та стабільного рівня цін;

Отже, переважає думка, що *економічне зростання* – це такий

економічний розвиток, коли протягом певного періоду кількісно і якісно зростає суспільне виробництво.

Значення економічного зростання для країни проявляється у збільшених можливостях вирішення національних проблем, зокрема: зростання реального продукту; розв'язання соціально-економічних проблем; підвищення життєвого рівня населення; задоволення нових потреб суспільства; зміцнення зовнішньоекономічних позицій держави.

Два типи економічного зростання:

Екстенсивний тип – збільшення виробництва ВВП через збільшення кількості використовуваних економічних ресурсів.

Інтенсивний тип – збільшення виробництва ВВП через підвищення ефективності використовуваних ресурсів, зокрема підвищення продуктивності праці.

Основні показники економічного зростання:

1. *Темп зростання ВВП* – визначається як відношення ВВП у поточному періоді до його значення у базовому періоді.

2. *Темп приросту ВВП* – це відношення абсолютного приросту ВВП до його початкового значення, показує процентну зміну ВВП, або від темпу зростання віднімається 100 %

3. *Темп приросту ВВП на 1 особу населення* — розраховується як відношення абсолютного приросту ВВП у розрахунку на 1 особу населення до початкового значення цього показника:

Темпи економічного зростання найчастіше виступають основним критерієм економічного розвитку. Тільки безперервне економічне зростання дає можливість країні зайняти передові позиції в світі.

Темпи світового економічного зростання за останні 100 років за показником реального ВВП становили в середньому 3,2%, що призводило до подвоєння національного багатства за кожні 22 роки. Темпи зростання у розрахунку на душу населення становили 1,6%, що забезпечувало подвоєння цього показника кожні 39 років.

Економічне зростання у більшості країн світу складає декілька відсотків на рік. Так, за останні п'ять років темпи приросту реального ВВП у країнах Європейського Союзу становлять в середньому трохи більше 2%.

Відомо, що США знадобилося 47 років, щоб подвоїти ВВП на душу населення, Японії – 33, Індонезії – 17, Південній Кореї – 10 років. Щоб наблизитися до середньосвітового рівня за умови середнього темпу економічного зростання світової економіки в 1,6%, Україні необхідно протягом 30 років підтримувати 7% економічного зростання або подвоювати цей показник кожні 10 років.

Фактори економічного зростання. Фактори економічного зростання можна розділити на такі групи:

1) *фактори пропозиції:*

- природні – кількість і якість природних ресурсів;
- капітал – кількість і якість використовуваного капіталу;
- праця – кількість і якість трудових ресурсів;

- технологія – способи сполучення елементів виробництва;
- інновації – результат науково-технічного прогресу;
- інформація.

Серед цих факторів важливий – *підвищення продуктивності праці*.

2) *фактори попиту* (податковий тиск, ефективність кредитно-банківської системи, розширення експортних поставок, зростання споживчих, інвестиційних та державних витрат).

Вплив *фактора попиту* проявляється в певному рівні сукупних видатків споживачів. Попит формується доходами громадян, які використовуються для споживання, державними витратами, а також, попитом на капіталовкладення, що направляються на інвестиції. Запити споживачів є стимулом для розвитку підприємств та повнішого використання наявних ресурсів. Незавантаження виробничих потужностей сповільнює економічне зростання, оскільки спостерігається недовиробництво продукції. Забезпечення повного використання збільшених обсягів усіх ресурсів потребує підвищення загального рівня сукупного попиту та окремих його видів.

3) *фактори розподілу* (структурна політика – забезпечує оптимальний розподіл ресурсів; діюча система розподілу доходів).

Економічне зростання в значній мірі залежить від *факторів розподілу*, оскільки дії в цій сфері відображають елементи раціоналізму та справедливості відносин у суспільстві та в значній мірі впливають на трудову діяльність його членів. Ці фактори проявляють свій вплив як у сфері постачання, так і в сфері виробництва. В умовах недостатності ресурсів економічна політика має бути націлена на найекономніше їх використання з метою виробництва найважливіших для суспільства товарів і послуг.

Суспільний процес відтворення, як правило, відбувається на розширеній основі, коли частина доходів направляється на розширення загального випуску продукції. Для розширення цих можливостей необхідним стає такий розподіл зростаючих обсягів ресурсів та доходів, який би оптимізував кількість затрачених активів з кількістю корисної для суспільства продукції. Така розподільча діяльність стає чинником подальшого економічного зростання.

4) *інституційні фактори* – державна політика в різних сферах економіки та суспільного життя.

Інституційний чинник впливу на економічне зростання є чи не найвагомим. Адже від діючого порядку в країні, чинного законодавства, прийнятих процедур створення чи припинення діяльності підприємств, інших правил ведення бізнесу залежить і формується відповідна підприємницька атмосфера, дружнє, байдуже чи агресивне зовнішнє середовище. Державні важелі впливу, як то податкова, кредитна, бюджетна, валютна та інші складові економічної політики, або стимулюють та сприяють економічному зростанню, або навпаки – створюють перешкоди та стримують його. Особливо негативний вплив для розвитку економіки мають такі явища, як корупція, хабарництво і здирицтво.

Концепція сталого розвитку. Ідея сталого розвитку виникла з метою

подолання труднощів, які почалися в 70-80-х років ХХ ст. поряд із нарощуванням матеріального виробництва, а саме:

- обмеженістю природних ресурсів;
- несприятливою демографічною ситуацією;
- катастрофічно швидким руйнуванням природного довкілля;
- зростаючою загрозою здоров'ю та життю самої людини.

Концепція сталого розвитку базується на правах людини та народів щодо отримання рівності на розвиток. Ця ідея була підтримана Генеральною Асамблеєю ООН в 1979 році. Пізніше всі учасники ООН зобов'язувалися створювати разом та індивідуально необхідні умови для реалізації права на розвиток. Право на розвиток є результатом забезпечення всіх прав людини.

Сталий розвиток – це модель бажаного розвитку суспільства, що базується на оптимізації всіх видів діяльності людства та умов природного середовища. Сталий розвиток має три виміри – економічне зростання, соціальний прогрес та охорону навколишнього середовища.

Економічний вимір сталого розвитку передбачає, по-перше, зростання благополуччя членів суспільства, по-друге, ліквідацію бідності шляхом ефективного використання ресурсів, по-третє, збалансоване зростання країн з різними рівнями розвитку. Причому наголос робиться на другій частині завдання, чим підкреслюються гуманність цілей розвитку. Економічна складова характеризує економічні відносини, їх ефективність та рівень.

Соціальний вимір передбачає забезпечення в кожній країні людських прав та свобод, плюралізму, демократії, побудови громадянського суспільства, створення можливостей та доступу до основних освітніх, медичних, культурних послуг тощо. Соціальна складова характеризує соціальні відносини членів суспільства, держави та громадянина, можливості та рівень розвитку особистості.

Екологічний вимір передбачає захист навколишнього природного середовища, екосистеми, збереження флори та фауни, раціональне використання всіх мінеральних, біологічних, екологічних та інших видів ресурсів. Екологічна складова характеризує взаємовідносини людини та природи, систем господарювання та екобіологічних систем, їх відповідність один одному, перспективність та гармонійність подальшого розвитку.

Запитання до теми:

1. У чому полягає суть економічного зростання? Назвіть основні показники його рівня
2. Які ви знаєте типи економічного зростання?
3. Охарактеризуйте концепцію сталого розвитку, економічний, соціальний та екологічний вимір сталого розвитку
4. Окресліть національні можливості забезпечення сталого розвитку в Україні

Тема 11. Інтеграція національної економіки у світове господарство

План лекції:

1. Зовнішньоекономічна політика та її види. Платіжний баланс
2. Інтеграція національної економіки України у світове господарство
3. Розвиток транскордонного співробітництва в Україні

Рекомендована література:

Базова: [1-5]

Допоміжна: [2, 7, 16]

Інформаційні ресурси: [2, 4-6]

Зовнішньоекономічна політика та її види. Платіжний баланс.

Діяльність держави, спрямована на регулювання економічних відносин з іншими країнами й на забезпечення ефективного використання зовнішнього фактора в національній економіці, являє собою зовнішньоекономічну політику держави.

У зовнішньоекономічній політиці відбувається постійна взаємодія двох процесів: протекціонізму й фритредерства (як двох видів зовнішньоекономічної політики).

Протекціонізм – це політика, що спрямована на захист національної економіки від іноземних товарів шляхом обмеження імпорту.

Інструменти протекціоністської політики поділяють на тарифні й нетарифні. Тарифні передбачають високі мита при імпорті готової продукції й більш низькі при експорті, нетарифні – безпосередньо спрямовані на обмеження експортно-імпоротної діяльності з метою захисту від конкурентів певних галузей національної економіки.

До нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі відносять: квотування, ліцензування, державну монополію. *Квотування* – це встановлення певних квот (обсягів) на експорт або імпорт окремих товарів. *Ліцензування* – одержання підприємством дозволу на здійснення зовнішньоторговельних операцій товарами або послугами. *Державна монополія* – це виключне право державних органів на здійснення певних видів зовнішньоекономічної діяльності.

Фритредерство – це політика вільної торгівлі, політика лібералізації, що з'явилася наприкінці XVII століття як реакція на протекціонізм. Політику вільної торгівлі проводять країни з високоефективною національною економікою, що дозволяє підприємцям витримувати іноземну конкуренцію.

Найважливішим поняттям, що відображає поточне зовнішньоекономічне положення країни, є платіжний баланс. *Платіжний баланс* держави відображає певну рівновагу між всіма доходами, які країна одержує від іноземних держав, і всіх платежів, які вона здійснює іноземним державам. Платіжний баланс – це специфічний статистичний документ, в якому відображені усі результати зовнішньоекономічної діяльності країни.

В Україні *відповідальність за складання платіжного балансу* на

законодавчому рівні покладено на Національний банк.

За формою складання платіжний баланс визначається як статистичний звіт, у якому в систематизованому вигляді наведені сумарні дані про зовнішньоекономічні операції резидентів даної країни з резидентами інших країн (нерезидентами) за певний період. Основні компоненти платіжного балансу групуються за двома рахунками:

- 1) рахунок поточних операцій;
- 2) рахунок операцій з капіталом і фінансових операцій.

Кожна операція в рахунках платіжного балансу фіксується подвійним записом. Кредит – відтік за межі країни цінностей, дебет – надходження цінностей. *Сальдо платіжного балансу* – це різниця між надходженнями і витратами країни, де експорт зараховується із знаком «+» (кредит), імпорт із знаком «-» (дебет). Активне сальдо (якщо у підсумку виходить додатня величина) – означає, що виробниче і невиробниче споживання країни, яке задовольняється, у тому числі і за рахунок імпорту, менше за вироблений національний продукт. Звідси – перевищення валютних надходжень від експорту над витратами валюти від імпорту.

Інтеграція національної економіки України у світове господарство. Закономірним результатом розвитку міжнародної торгівлі й міжнародного руху факторів виробництва стала економічна інтеграція.

Економічна інтеграція – це процес економічної взаємодії країн, який приводить до зближення господарських механізмів, що набуває форми міждержавних угод й узгоджено регульований міждержавними органами.

Економічна інтеграція характеризується такими ознаками, які в сукупності відрізняють її від інших форм економічної взаємодії країн:

- 1) взаємопроникненням й переплетенням національних виробничих процесів, що приводять до зрощування відтворних процесів;
- 2) широким розвитком міжнародної спеціалізації й кооперації у виробництві, науці, техніці;
- 3) глибокими структурними змінами в економіці країн-учасниць;
- 4) необхідністю цілеспрямованого регулювання інтеграційного процесу, розробленні скоординованої економічної стратегії й політики;
- 5) регіональністю просторових масштабів інтеграції.

Переваги інтеграції для взаємодіючих сторін:

- забезпечення більш широкого доступу до всіх ресурсів: фінансових, трудових, матеріальних, новітніх технологій, що дозволяє виготовляти продукцію, розраховуючи на більш місткий ринок;
- економічне зближення країн у регіональних межах, що створює привілейовані умови для фірм країн-учасниць економічної інтеграції, захищаючи їх від конкуренції з боку фірм третіх країн;
- інтеграційна взаємодія, що дозволяє вирішувати найбільш гострі соціальні проблеми.

Інтеграція України у світову економіку передбачає пошук свого місця в системі міжнародного й насамперед загальноєвропейського поділу праці.

До сприятливих факторів входження України у світове господарство

можна віднести:

- геополітичне розташування між Західною Європою і Азією;
- наявність кваліфікованої й дешевої робочої сили, здатної до висококваліфікованої й наукоємної праці;
- багаті природні ресурси, сприятливі природно-кліматичні умови;
- потенційно великий ринок товарів і послуг;
- значний науково-технічний потенціал національної економіки України.

До несприятливих факторів входження України у світове господарство (або факторів, що гальмують процеси інтеграції України у світову економіку) відносять:

- певну відірваність від головних напрямів сучасного науково-технічного і економічного розвитку (з розпадом СРСР);
- слабку й нераціональну участь України в міжнародному розподілі праці;
- високу ресурсомісткість виробництва в умовах нестачі паливно-енергетичних ресурсів, тобто велику енергозалежність від інших країн;
- нераціональну структуру експорту й імпорту;
- неадаптованість вітчизняного законодавства до європейського й світового;
- залежність від міжнародних фінансових організацій (значний зовнішній борг країни);
- внутрішню політичну нестабільність.

На даному етапі переважають фактори, що гальмують інтеграційні процеси України у світове господарство.

Інтеграція України у світове господарство значною мірою залежить від ефективності функціонування механізму зовнішньоекономічної діяльності як сукупності правових, організаційно-управлінських і фінансово-економічних важелів, що забезпечують реалізацію міжнародної економічної політики України.

Основними формами міжнародного співробітництва України є:

- міжнародна виробнича й науково-технічна кооперація;
- залучення іноземних інвестицій і кредитів;
- розвиток міжнародних форм бізнесу.

Найбільш дієвою і ефективною стратегією інтеграції України у світову економіку є поєднання структурної перебудови економіки з її орієнтацією на активне зростання експорту і нарощування його інноваційного потенціалу. Ця стратегія передбачає виконання таких завдань:

- розвиток експортного потенціалу та поліпшення структури експорту;
- раціоналізацію імпорту;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції;
- залучення іноземних інвестицій для технологічної модернізації виробництва;
- забезпечення економічної безпеки України.

Стратегічною метою України є вступ до Європейського Союзу.

Залучення до європейської спільноти відкрило б для України великі можливості щодо прискорення економічного розвитку і підвищення добробуту нашої країни.

21 березня 2014 р. Україна та Європейський Союз підписали політичну частину Угоди про асоціацію. Розділи Угоди, які були підписані, складаються з: Преамбули, Статті 1, Заголовків I (Загальні принципи), II (Політичний діалог і реформи, політична асоціація, співпраця і зближення у зовнішній та безпековій політиках) та VII (Інституційні, загальні та заключні положення). 27 червня 2014 р. на саміті ЄС у Бельгії відбулося підписання економічної і секторальної частин угоди про асоціацію між ЄС та Україною. Угода про асоціацію з Європейським Союзом має замінити Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС. Угода про асоціацію дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції.

Розвиток транскордонного співробітництва в Україні.
Транскордонне співробітництво означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними громадами або органами влади, які перебувають під юрисдикцією двох і більше договірних сторін. Основною формою транскордонного співробітництва є єврорегіони. Єврорегіон – це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію взаємних зусиль і здійснення ними узгоджених заходів в різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по різні сторони кордону.

Метою участі в системі єврорегіонів є: додання імпульсу соціально-економічного розвитку окремим регіонам завдяки використанню широкого комплексу заходів міжнародної регіональної співпраці; більш повне використання потенціалу виробничої спеціалізації прикордонних регіонів; спільний розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктури; спільна розробка стратегій регіонального розвитку, обмін досвідом розвитку виробничої та побутової сфери; співпраця у сфері туризму, спорту і рекреації; охорона навколишнього середовища і розв'язання широкого кола екологічних проблем, які турбують місцеве населення.

Запитання до теми:

1. Назвіть фактори, що впливають на зовнішньоекономічну політику
2. Назвіть п'ять рівнів розвитку інтеграційних процесів
3. Охарактеризуйте переваги інтеграції для взаємодіючих сторін
4. Що відображає платіжний баланс держави?
5. Назвіть цілі участі України в системі єврорегіонів

Тема 12. Державне регулювання національної економіки

План лекції:

1. Сутність державного регулювання економіки, його необхідність та об'єктивна потреба
2. Функції держави в ринковій економіці та напрями державного регулювання
3. Форми та методи державного регулювання економіки
4. Державне регулювання окремих сфер національної економіки в Україні

Рекомендована література:

Базова: [3-5]

Допоміжна: [6, 9, 15]

Інформаційні ресурси: [1-4, 6-7]

Сутність державного регулювання економіки, його необхідність та об'єктивна потреба. *Державне регулювання економіки* – це сфера діяльності держави для цілеспрямованого впливу на поведінку учасників ринкових відносин з метою забезпечення пріоритетів державної економічної політики. *Державне регулювання* – це вплив держави на відтворювальні процеси в економіці відповідними засобами з метою зорієнтувати суб'єктів господарювання і окремих громадян на досягнення цілей і пріоритетів державної політики суспільного розвитку.

Теоретичне обґрунтування державного втручання в економіку в цілому зрозуміле: там, де ринковий механізм не спрацьовує, або виявляються суттєві недоліки ринку, нагальною стає потреба в державному втручанні.

Основними недоліками механізму ринкового саморегулювання вчені називають наступні:

- ринок повільно реагує на потребу в докорінній структурній перебудові економіки, яка вимагає великих витрат і не дає швидких результатів;
- ринок не завжди підтримує саме існування некомерційних галузей людської діяльності (загальна освіта, фундаментальна наука та ін.);
- ринок досить часто призводить до нерівномірного розподілу доходів та жорсткої стратифікації суспільства;
- ринок не може попередити кризові явища та монопольні тенденції в економіці і швидко реагувати на їх циклічні коливання.

Отже, державне регулювання економіки покликане компенсувати вади ринкового саморегулювання. Його конкретні напрями, масштаби та методи визначаються характером і гостротою соціально-економічних проблем у країні в певний період.

Теорію державного регулювання економіки, як відомо, розробив Джон Мейнард Кейнс і його послідовники. Особливістю теорії є те, що ринок сам по собі не може забезпечити повної економічної стабільності, а тому держава зобов'язана відігравати активну роль у стабілізації економіки і пом'якшенні

економічних спадів і піднесень. Для цього потрібно формувати відповідну державну економічну політику; ефективно використовуючи економічні, правові та адміністративні важелі.

Функції держави в ринковій економіці та напрями державного регулювання. Основними економічними та соціальними функціями держави в сучасній соціально-орієнтованій ринковій економіці є:

- формування законодавчої основи економічної діяльності;
- захист механізму конкуренції та запобігання негативним наслідкам монополізму;
- перерозподіл доходів в суспільстві, допомога бідним верствам населення;
- регулювання трудових відносин у країні, запобігання переростанню соціальних конфліктів у політичні;
- регулювання грошового господарства країни;
- контроль за сферою зовнішньої торгівлі і валютних операцій;
- регулювання використання природних ресурсів країни і організація охорони навколишнього середовища.

Отже, за допомогою механізму державного регулювання економіки регулюються такі основні сфери економічної діяльності:

1. Економічне зростання – забезпечення позитивного розвитку економіки держави шляхом регулювання попиту, пропозиції, інвестицій, інвестиційного клімату, стимулювання науково-технічного прогресу, раціональної структури та розміщення економіки.

2. Ринок праці, зайнятість, умови та оплата праці – забезпечення прав працівників на працю та відповідну їй оплату, захист працюючих від надмірної експлуатації з боку роботодавців.

3. Грошово-кредитні відносини – регулювання пропозиції та ціни грошей (процентні ставки), запобігання надмірної інфляції, стимулювання інвестицій через процентні ставки (чим вище процент, тим менше реальних інвестицій), регулювання банківської сфери.

4. Фіскальна політика – регулювання економіки через встановлення податків та їх ставок, управління державним боргом, регулювання дефіциту та профіциту державного бюджету.

5. Обмеження монополізму – через державний контроль за ціноутворенням на певних ринках товарів та ресурсів, примусове припинення функціонування штучних монополій.

6. Регулювання зовнішніх економічних відносин – встановлення при необхідності податкових та кількісних обмежень (або, навпаки, стимулювання) на імпорт та експорт товарів, ввезення та вивезення капіталу з країни, зовнішню трудову міграцію.

Форми та методи державного регулювання економіки. За характером впливу на господарські суб'єкти державне регулювання економіки поділяється на дві форми: пряме та непряме (опосередковане).

Пряме регулювання – це вплив держави на економічні процесі за допомогою безпосереднього використання відповідних регуляторів. Воно

реалізується через бюджетне інвестування державою відповідних програм – фінансування розвитку державних підприємств, інфраструктури, науки, культури, освіти, соціального захисту населення тощо, а також через регламентацію цін, заробітної плати та інших інструментів ринкового механізму.

Непряме регулювання економіки – це вплив держави на господарську діяльність через внесення відповідних змін в умови функціонування ринкового механізму. Воно досягається за допомогою правових та економічних інструментів. Застосовуючи ці інструменти, держава безпосередньо нічого не змінює в ринковому механізмі, а створює лише передумови для цих змін.

Державне регулювання економіки передбачає використання низки методів. За характером впливу на діяльність суб'єктів господарювання виділяють такі групи методів: адміністративні, економічні, донорські, протекціоністські. Наприклад, до адміністративних методів можна віднести плановий виробничий контракт з підприємством. Прикладом економічних методів є податкова політика, прикладом донорських – державні дотації, протекціоністських – квоти та ліцензії.

Державне регулювання окремих сфер національної економіки в Україні. Обмежений обсяг цього посібника не дозволяє розглянути у повній мірі всі напрями державного регулювання економіки України. В цьому підрозділі звертається увага на втручання держави у такі сфери, як ринок праці, діяльність монополій та інвестиційна діяльність в країні.

Державне регулювання ринку праці. Напрями державного регулювання праці: визначення порядку найму та звільнення працівників; забезпечення зайнятості працездатного населення; регулювання тривалості робочого часу; нормування праці; встановлення мінімальної заробітної плати (МЗП); охорона праці, гарантії та компенсації за особливі умови роботи.

Мінімальна заробітна плата – це встановлений державою рівень заробітної плати за некваліфіковану працю, нижче якої не може проводитися її оплата за умови виконання повної норми праці.

Значний вплив на ефективність виробництва має тривалість робочого часу. Законодавчо встановлена *тривалість робочого часу в Україні* – 40 годин на тиждень.

Для реалізації програм зайнятості в країні створено Державну службу зайнятості. Фінансування заходів, передбачених державною програмою зайнятості, здійснюється із Фонду Державного обов'язкового соціального страхування на випадок безробіття.

Антимонопольне регулювання. Проведення антимонопольної політики зумовлене негативними наслідками монополізму, які полягають у зловживанні монопольним становищем, тобто отриманням певних матеріальних переваг певним підприємцем завдяки обмеженню конкуренції.

Основні напрями антимонопольної політики в Україні:

- визначення підприємців, які мають монопольне становище на ринку. Згідно законодавства, монопольним (домінуючим) вважається становище

суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35%, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції;

- примусове припинення монопольного становища окремих підприємств шляхом направлення приписів, поділу монопольних утворень, припинення неправомірних угод між підприємцями;

- відміна угод щодо придбання часток чи паїв, а також щодо злиття окремих підприємств, у випадках, коли це може привести до утворення монополії;

- накладання штрафних санкцій.

Державна інвестиційна політика. Державна інвестиційна політика – це комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на поширення та активізацію інвестиційних процесів.

Держава здійснює регулювання інвестиційної діяльності в різних формах, а саме:

1) створення сприятливих економічних умов для розвитку інвестування, шляхом застосування відповідної податкової політики; амортизаційної політики (методів прискореної амортизації); розширення використання коштів населення та інших позабюджетних джерел; розвиток можливостей використання застави при кредитуванні інвесторів; розвиток фінансового лізингу; створення умов суб'єктам інвестиційної діяльності для формування власних грошових фондів розвитку;

2) пряма участь держави в інвестиційній діяльності, здійснюваній у формі капітальних вкладень, шляхом: розробки, затвердження і фінансування інвестиційних проектів, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів; надання на конкурсних засадах державних гарантій по проектах, які здійснюються за кошти державного або місцевих бюджетів; випуск облігаційних позик для фінансування конкретних інвестиційних проектів;

3) непрямі форми державного регулювання інвестиційної діяльності, шляхом: регулювання бюджетної політики; регулювання грошово-кредитної політики; регулювання фондового ринку;

4) інші форми регулювання інвестиційної діяльності, шляхом: експертизи інвестиційних проектів; захисту законних прав та інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності.

Запитання до теми:

1. Визначте сутність поняття «Державне регулювання економіки»
2. Назвіть основні функції держави в сучасній соціально-орієнтованій ринковій економіці
3. Охарактеризуйте напрями державного регулювання ринку праці
4. Які ви знаєте принципи та форми державного регулювання інвестиційної діяльності?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Богословська А. В., Кваша О. С. Регіональна економіка: навч. посібник. Миколаїв: Видавець Ємельянова Т.В., 2018. 488 с.
2. Гусєва О. Ю., Воскобоева О. В., Ромащенко О. С. Регіональна економіка: навчальний посібник. Київ : ДУТ, 2018. 55 с.
3. Конохова З. П. Моделі державного регулювання економіки : навчально-методичний посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2018. 132 с.
4. Мельникова В. І. Національна економіка: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 248 с.
5. Носова О. В. Національна економіка: навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 512 с.

Допоміжна

1. Алексєєв В. М., Липовська Н. А. Взаємовідносини держави та суспільства: навч. посіб. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 172 с.
2. Булах Т. М., Іващенко О. А., Плахотнікова Л. О. Аналіз стану та тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України з країнами ЄС. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 1-2. С. 59-68. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/3719>.
3. Галушка З. І., Катаранчук Г. Г. Поведінка домашніх господарств України: моделі та особливості регулювання. Монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. 190 с.
4. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій / Наук. ред. В. Юрчишин. Київ : Заповіт, 2020. 276 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Economic_freedom.pdf.
5. Енергетична стратегія України на період до 2030 року, схвалена Розпорядженням КМУ від 24.07.2013 р. № 1071-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-13>.
6. Залюбовська С. С., Колупаєв Ю. Б., Мельничук І. О. Проблеми залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 26-30. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/8.pdf.
7. Ігнатенко Т. С., Пархоменко В. В., Тарасенко А. Г. Україна в сучасних інтеграційних процесах: передумови та проблеми. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2019. № 4. С. 83-91.
8. Кононова І. В. Розроблення стратегії розвитку національної економіки. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 36. С. 60-65.
9. Кришень О. В. Теоретико-методологічні аспекти регіональної соціальної політики в період сучасних трансформацій: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Дніпро, 2020. 241 с.
10. Куйбіда С. В. Концептуальні засади структурної політики держави в

умовах глобалізації. *Регіональна економіка*. 2018. №1(87). С. 120-125. URL: http://re.gov.ua/doi/re2018.01.120_u.php.

11. Лелеченко А. П. Регіональна політика як науково-прикладний феномен. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 13-14. С. 92–96. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.13-14.92.

12. Луньова Т. С. Енергоефективність економіки України: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.* 2021. № 1-2. С. 36-42. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6170>.

13. Луньова Т. С. Соціально-економічна безпека регіону: методичні підходи до оцінювання та забезпечення. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб. наук. пр.* 2022. № 1-2. С. 47-54. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/6272>.

14. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економіки України № 1277 від 29.10.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13>.

15. Папаїка О. О. Державне регулювання макроекономічного середовища: національні особливості та світовий досвід. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 33. С. 11-16.

16. Пархоменко В. В. Проблеми та перспективи транскордонного співробітництва в Україні. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту: зб.наук.пр.* 2020. № 4. С. 77-85.

17. Резнікова Н. В., Іващенко О. А., Курбала Н. В. Ретроспективний аналіз альтернативних підходів до виокремлення розвинених країн: фінансовий, індустриальний, цифровий та інноваційний виміри розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8172>.

Інформаційні ресурси

1. Офіційний сайт Державної служби зайнятості України. URL: <http://www.dcz.gov.ua/control/uk/index>.

2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Офіційний сайт Інституту економіки та прогнозування. URL: <http://ief.org.ua>.

4. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: www.minfin.gov.ua.

5. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>.

6. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг). URL: <https://www.nfp.gov.ua/>.

7. Офіційний сайт Рахункової палати України. URL: www.ac-rada.gov.ua.